

Ім'я користувача:
К-ра історії ст. світу

ID перевірки:
1015993609

Дата перевірки:
11.12.2023 16:32:26 EET

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library + DB

Дата звіту:
11.12.2023 16:37:18 EET

ID користувача:
34049

Назва документа: Магістерська_Побережний_Б_601_група

Кількість сторінок: 77 Кількість слів: 19384 Кількість символів: 139247 Розмір файлу: 377.00 KB ID файлу: 1015676172

0% Схожість

Збіги відсутні

10.9% Цитат

Цитати

40

Сторінка 80

Не знайдено жодних посилань

0.74% Вилучень

Деякі джерела вилучено автоматично (фільтри вилучення: кількість знайдених слів є меншою за 15 слів та 2%)

0.49% Вилучення з Інтернету

174

Сторінка 81

0.74% Вилученого тексту з Бібліотеки

642

Сторінка 82

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

ВІЙНИ ВІЗАНТІЇ ЗА ПРАВЛІННЯ
ІОАННА I ЦИМІСХІЯ (969-976)

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:
студент 6 курсу, 601 групи
Побережний Богдан Павлович
Керівник:
доктор історичних наук,
професор **Боднарюк Б.М.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Сич О.І.*

Чернівці – 2023

Побережний Б.П. «Війни Візантії за правління Іоанна I Цимісія (969-976)». Спеціальність – історія та археологія (032), Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2023.

В роботі висвітлюється проблематика, пов'язана з періодом правління Імператора Східної Римської імперії (Візантії) Іоанна I Цимісія, його зовнішньополітичним курсом і війнами, які він вів протягом усіх років володарювання на ромейському престолі. Окрема увага в роботі приділяється війні Цимісія з Великим князем Київським Святославом Ігоровичем, яка виявилась важким випробуванням як для слов'ян, так і для ромеїв. Так само розглядаються структурно-організаційні засади самого візантійського війська у виокремлену епоху.

Ключові слова: Візантійська імперія, Македонська династія, візантійські імператори, Іоанн I Цимісій, Київська Русь, Святослав Ігорович, війни Візантії.

Poberezhnyi B.P. "Wars of Byzantium during the reign of John I Tsimishius (969-976)". Specialty - history and archeology (032), Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2023.

The work highlights issues related to the period of the reign of the Emperor of the Eastern Roman Empire (Byzantium) John I Tzimisios, his foreign policy course and the wars he waged during all the years of his reign on the Roman throne. The work pays special attention to the war of Tsimish with the Grand Duke of Kyiv Svyatoslav Ihorovych, which turned out to be a difficult test for both the Slavs and the Roma. The structural and organizational principles of the Byzantine army itself in the isolated era are also considered.

Key words: Byzantine Empire, Macedonian dynasty, Byzantine emperors, John I Tsimish, Kievan Rus, Svyatoslav Ihorovych, Byzantine wars.

3

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Побережний Б. П.

Зміст

Вступ.....	С. 5-13
Розділ 1. Прихід до влади Іоанна Цимісхія, придушення апостасії та Перший похід у Сирію.....	С. 14-31
Розділ 2. Остаточне утвердження Цимісхієм мілітарно-політичних пріоритетів і його дипломатичні контакти.....	С. 32-43
Розділ 3. Війна василевса ромеїв зі Святославом Ігоровичем, Великим князем Київським.....	С. 44-64
Розділ 4. Східні воєнні кампанії імператора та їх наслідки для Візантійської держави.....	С. 65-73
Висновки.....	С. 74-76
Список використаних джерел та літератури.....	С. 77-83

Вступ

Для Східної Римської імперії доба врядування двох амбітних та войовничих василевсів – Никифора II Фоки (963-969) та Іоанна I Цимісхія (969-976), стала «епохою слави». Саме під такою назвою означений історичний період доволі часто фігурує в сучасній тематичній історіографії та науково-популярній літературі.

Крім того, необхідно підкреслити, що саме X ст. і для Македонської династії, і для Візантійської держави в цілому, стало часом найвищого розквіту науки, культури, архітектури, економіки, успішної реалізації масштабних військово-політичних планів на міжнародній арені, підйомом імперського духу й релігійного авторитету в християнському світі, відродження цивілізаційних амбіцій, посиленням інвазійних устемлень, піднесенням національно-патріотичного духу.

На кінець X ст. кордони цієї східної Імперії розсунулися майже до меж середини VI ст., коли правив Юстиніан I (527-565). Площа імперських територій сягнула 1 млн. кв. км, а населення нараховувало майже 24 млн.; міст було – близько 400. В останній третині X ст. Візантія перетворилась на одне з найпотужніших, наймогутніших і найбагатших на євразійському терені державних утворень; її прибутки доходили до 18-20 млн. номізм на рік. В архетипному сенсі «візантинізм» найбільш повно та масштабно втілювався протягом 60-х – 70-х рр., тобто в роки володарювання згадуваних Никифора й Іоанна.

Зростання ролі соціальних, адміністративних, фіскальних та судових функцій – усього того, що стосувалось внутрішнього життя соціуму, призвело до висування на домінуючий рівень громадянського управління. У візантійській офіційній чиновницькій ієрархії, таблиці про ранги, котра складалась з 18 класів посад, об'єднаних у 5 розрядів, військова еліта – стратиги фем (їх було 29; 30-й, столичний стратиг – сам василевс), займали на середину X ст. перші місця (для порівняння, представник цивільної фемної адміністрації займав лише 10-12 місце після стратигів).

Така організація розгалуженого ромейського чиновництва дозволяла з успіхом використовувати їхній потенціал. Ефективне адміністрування імператорів, особливо Іоанна Цимісіа, сприяло його мілітарним і геополітичним успіхам.

Разом з тим, саме на середину X ст. в Імперії у цілому завершується реформування армії та флоту. Як наслідок, з 60-х рр. візантійська армія почала здобувати великі перемоги на Сході й на Заході, спромоглася забезпечити просування до Євфрата і Вірменії; крім того, вона зайняла Антіохію, оволоділа Північною Сирією, реалізувала розгорнутий наступ на Балканах, активізувала відсіч арабам на землях Південної Італії.

За врядування Цимісіа утворились могутні роди (кланового типу) професійної військової аристократії – Фоки, Скліри, Аргіри, Малиїни, Кантакузини. В даний період ця аристократія стає стабільнішою, самостійнішою, певною мірою – впливовішою. З 50-х рр. X ст. в ромейській державі формується й сильний бойовий флот; вона знов починає демонструвати власну міць й потугу на морських обширах.

Звісно, без наявності такого флоту неможливо було зберегти пріоритетні позиції у східних провінціях та областях, в басейні Східного Середземномор'я і південноіталійських володіннях. Тому, імператори того періоду не шкодували коштів на зведення нових суден. Саме за допомогою численних кораблів імператор Іоанн Цимісіа розгромив і знищив низку важливих арабських воєнно-морських баз та портів з верфями, посилив оборону візантійських прибережних міст у Південній Італії з навколишніми островами.

Так само необхідно звернути увагу: в Імперії за Цимісіа стабілізувалась майнова спадковість, відбулась легітимація цезаропапізму, сама «порфірородність» василевсів теж набула сакральних ознак. Проте, необмеженість (абсолютність) їхньої влади залишалась своєрідною. Попри утвердження традиції династійного успадкування влади, продовжувала зберігатись виборність імператорів; отримав поширення інститут

співправління. В певному сенсі й узурпація влади так само сприймалась як «законна» акція.

Не останню роль при зміні влади відігравав фаворитизм, що ґрунтувався на придворних інтригах, палацових заколотах, «підклимних іграх». Збільшився вплив і динатів (тобто «могутніх»), котрі, прибуваючи з провінцій та маючи великий фінансовий капітал, залюбки осідали в імперській столиці, ставали чиновниками високих рангів, звань і титулів, й посилювали в управлінському апараті Імперії «корупційні тенденції».

Значення у X ст. самої візантійської столиці та її сенату відчутно зросло, тим більше, що дозвіл на право жити (і працювати) в Константинополі надавав (чи дарував) виключно василевс. Природно, що така «спокуслива» практика призвела до відкритого хабарництва.

Разом з тим, головною характерною рисою правління Іоанна I Цимісхія було те, що сильної імператорської влади на той час потребував весь ромейський соціум (не лише столичний) – і аристократичні верстви, і розмаїтне стратифіковане податкове населення.

З іншого боку, зовнішньополітичні успіхи й задачі, котрі визначив для себе та держави василевс, суттєво зміцнили і, значною мірою згуртували фемну знать та бюрократію Константинополя навколо сакралізованої імперської влади.

Актуальність теми. Констатація згадуваних вище історичних реалій і симптоматичних соціально-політичних процесів визначає **актуальність** вибраного для магістерського дослідження кола проблем, оскільки імперський геополітичний чинник та його мілітарна складова не вичерпали своєї ескалаційної ролі в сучасних інтеграційних реаліях та умовах домінуючого цивілізаційного протистояння.

Так само, на рівні візантійського досвіду, дана проблема залишається на сьогоднішній день **актуалізованою** в контексті вивчення принципів і прийомів застосування нинішніми потужними державними утвореннями

глобальних стратегій, спрямованих на досягнення пріоритетних контролюючих функцій на міжнародній арені.

Джерельна база. Візантійських писемних джерел, зокрема, історичних трактатів і хронік, де висвітлюються політичні, дипломатичні, мілітарні події, що мали місце в Імперії у середині X ст. (епоху правління Іоанна Цимісхія), зберіглося не так багато – менше десяти. Однак, є ключовий, найцінніший опус – «Історія» Лева Диякона [6], повністю присвячена (959-976) рокам правління Імперією Никифора Фоки та Іоанна Цимісхія.

Її автор, поважний державний та політичний діяч, а також – і талановитий письменник, орієнтуючись на традиції Агафія Міринеяського, крім врядування Фоки, з багатьма цікавими подробицями описує перебування на візантійському престолі Іоанна I, висвітлює його політичну діяльність, боротьбу за владу, дипломатичні контакти, характеризує соціально-релігійні процеси того часу, розповідає про військові походи та воєнні кампанії імператора.

Маловідомі свідчення й додатковий фактологічний матеріал міститься в творах двох не менш відомих візантійських державних діячів та істориків означеної доби (X-XI ст.) – «Огляді історії» Георгія Кедрина (доведений до 1057 р.) [2] й «Огляді історії» Іоанна Скилиці (охоплює 811-1058 рр.) [4], де хроністи відображають і аналізують події, в тому числі пов'язані із врядуванням Цимісхія та його попередника на ромейському троні.

Так само необхідно згадати «Скорочену історію» Іоанна Зонари (доведена до 1118 р.) [5], в котрій теж фігурують дані стосовно епохи Іоанна Цимісхія та його війн. Відображення справ у економічній сфері Візантійської держави в X ст. репрезентує «Книга епарха» (збірка юридично-правових актів, регламентуючих функціонування ремесла і торгівлі у IX-X ст.) [1].

Із західних (латинських) анналістів візантійську історію середини X ст. розглядає, коментує й оцінює (доволі критично) італійський єпископ

Ліутпранд з Кремони у своєму доволі відомому творі «Антаподосис у шести книгах» [7].

Нарешті, не можна оминати й листування самого Іоанна Цимісхія. Варто зазначити, що цей василевс активно контактував на письмі з багатьма європейськими та азійськими правителями. Прикладом може слугувати лист імператора до Вірменського царя Ашота III [3], де Іоанн аналізує й викладає свою точку зору (геополітичне бачення) відносно стану справ на міжнародній арені на початок 70-х рр. X ст., а також описує власний малоазійський похід.

Історіографія проблеми. Фахова історіографія по темі значною мірою орієнтована на центральну подію в роки правління Цимісхія – війну з Великим князем Київським та Новгородським князем Святославом Ігоровичем. Дійсно, ця війна мала великий європейський розголос й знайшла відображення – і в давньоруському літописанні, і у візантійській хронографії, і в латинських анналах. Разом з тим, коротке але плідне врядування Іоанна I не залишилось поза дослідницькою увагою багатьох візантиністів XIX-XX ст. до вивчення епохи Цимісхія звертаються й історики початку XXI ст.

Перше узагальнююче аналітичне висвітлення його правління подає англійський історик кінця XVIII ст. – Едуард Гіббон, у своєму класичному труді «Занепад і падіння Римської імперії» [17]. Концептуальний оціночний зріз епохи Фоки та Цимісхія міститься в книгах французького візантиніста XIX ст. Шарля Діля – «Історія Візантійської імперії» [24], «Візантійські портрети» [25], «Головні проблеми візантійської історії» [26].

Важливо також підкреслити, що вся європейська візантиністична історіографія XIX – початку XX ст. ще не концентрувалась на розгляді вузької або локальної історичної проблематики. Більшість фахівців-візантиністів так само займалась написанням (створенням) загальної (в руслі тотального охоплення подієвих реалій) історії Східної Римської імперії, талановито створюючи фундаментальні багатотомні праці (на 3-5 тис. сторінок), які, разом з тим, при їх загальноновизнаній класичності характеризуються

оглядовістю, описовістю й схематизмом розгляду тисячолітньої візантійської держави та цивілізації.

Разом з тим, в цих роботах, з широким цитуванням джерел, європейськими вченими (з Франції, Англії, Німеччини та Росії) висвітлюється зовнішня політика й війни Цимісіях. Прикладом можуть слугувати візантиністичні студії Дж. Б'юрі [84], Г. Гельцера [18], М. Дрінова [23], Дж Хусса [90], К. Іречека [28], Р. Дженкінса [91], К. Успенського [65], В. Сокольського [63], Д. Попова [58], А. Липовського [48], В. Васильєвського [12] та ін. [10; 13; 16; 18; 20; 27; 56; 80].

XX ст. – період активного розвитку європейської, та особливо – американської візантиністики. Серед найбільш вагомих публікацій, де розглядається і врядування Іоанна I, варто виділити монографії, статті, науково-популярні книги У. Тредголда [98], Дж Норвіча [51-53], С. Манго [92], П. Лемерля [50], Н. Байнеса [83], А. Гійу [19], М. Ангольда [81], Дж. Харріса [70], А. Азімова [8], П. Шоню [79], М. Каплан [34], низки інших дослідників [37; 39; 55; 69; 72; 78; 85; 87; 89].

Воєнна історія Візантійської імперії, у тому числі – війни Цимісіях, всебічно висвітлюється в роботах Дж. Хелдона [71; 88], М. Віттоу [99], Т. Міллера [93], Р. Блума [82], Р. Діксона [86], стисло – в англійських академічних колективних трудах [96; 97].

На окрему увагу заслуговують два нових (побачили світ у 90-х рр. XX – на початку XXI ст.) концептуальних видання, присвячених суто Іоанну Цимісіяху та його державницькій діяльності, це – «Візантійський тріумфатор» Дж. Романа [95] та «Битва під Доростолом (971)» С. МакГрейта [94], де глибоко аналізується, осмислюється й інтерпретується політика і полководчеське мистецтво візантійського імператора Іоанна Цимісіяха.

Відповідна радянська історіографія представлена науковим, переважно джерелознавчим і соціально-економічним доробком (з методологічними складовими теорії «класової боротьби») таких істориків як А. Чекалова [74], М. Левченко [44], Г. Курбатов [36], Г. Літаврін [45-47], М.

Сюзюмов [64] та ін. [29; 49; 68; 73]. Фундаментальність та високий рівень узагальнень притаманні «Історії Візантійської імперії» Ф. Успенського [66].

В сучасній російській візантиністиці військову справу, війни, зовнішню політику та дипломатію Візантійської імперії в різні історичні періоди досліджують О. Банніков [9], В. Шиканов [75-77], В. Кучма [41-43], О. Величко [14], С. Дашков [22] та ін. [31; 38; 57]. Окрема славістична проблематика, пов'язана з війнами, походами та дипломатією князя Святослава розглядається в книгах А. Сахарова [62], Л. Прозорова [59], О. Корольова [35].

В українській візантиністиці другої половини минулого століття й протягом перших двох десятиліть ХХІ ст. події середини Х ст., пов'язані з ромейсько-росською війною 970-971 рр. теж отримали наукову рецепцію, започатковану ще М. Грушевським [21].

Оцінка дій Великого князя Київського Святослава Ігоровича та аналіз заходів василевса ромеїв Іоанна І Цимісхія знайшли відображення в статтях, монографіях, посібниках П. Каришковського [32; 33] (Одеса), Б. Сорочана [30; 60] (Харків), М. Котляра [40], Д. Степовика [61] (Київ), Л. Войтовича [15] (Львів), В. Балуха [11] (Чернівці).

Цікавий історичний нарис, присвячений дружині імператора Іоанна І Цимісхія, Анні Київській – «Від Царгороду до Києва: Анна Порфірородна» [54], нещодавно запропонувала на розсуд українським читачам Надія Нікітенко.

Об'єкт дослідження. Об'єкт дослідження – Візантійська держава в епоху врядування імператора Іоанна І Цимісхія, коли вона, в особі цього представника Македонської династії у зовнішній політиці вдало реалізувала мілітарну стратегію і повернула собі не лише майже всі, втрачені раніше території, а й впливовий міжнародний статус.

Предмет дослідження. Предмет дослідження – війни та воєнні кампанії василевса ромеїв Іоанна І Цимісхія.

Мета магістерської роботи полягає у висвітленні магістральних інвазійних складових зовнішньополітичного курсу імператора Іоанна Цимісхія, за допомогою яких йому вдалося реалізувати свої державницькі плани.

Завдання, визначені й сформульовані в ході опанування наративного матеріалу по темі, і у відповідності із метою магістерської роботи полягають в наступному:

- описати обставини приходу Іоанна Цимісхія до влади;
- проаналізувати внутрішню ситуацію в державі та мілітарно-політичну програму василевса;
- розглянути структурно-організаційні засади візантійського війська першої половини X ст.;
- висвітлити війну імператора з Великим князем Київським Святославом Ігоровичем;
- висвітлити воєнну кампанію Цимісхія в Сирії;
- охарактеризувати арабські походи Іоанна I та розкрити їх цілі;
- виокремити загальні наслідки завойовницької політики ромейського імператора.

Хронологічні межі роботи. Хронологічно магістерська робота охоплює весь період правління імператора Візантії Іоанна Цимісхія – з 969 (зайняття престолу) по 976 рік (смерть василевса).

Географічні межі роботи. Вони охоплюють територію Візантійської держави у часи врядування Іоанна Цимісхія, крім того – землі держав, з якими василевс воював, мав дипломатичні контакти та економічні зв'язки, і розташованих як на європейському континенті, так і на азійському. Це – Болгарія, Вірменія, Священна Римська імперія, Месопотамія, Сирія, Лівія, Фінікія, Палестина, італійські «торгівельні республіки».

Методологічна основа роботи. У написанні магістерської роботи застосовувався синтезний підхід, а саме: було використано поєднання ключових історичних методів – компаративного, структурного, системного,

ретроспективного, квантитативного, проблемно-хронологічного. Цей дослідницький інструментарій, ґрунтуючись на принципах історизму, об'єктивності, критичного підходу до інформації, котра міститься в тогочасних писемних джерелах, дозволив послідовно реалізувати сформульовані мету і завдання.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі Вступу, чотирьох розділів, Висновків, і включає Список використаних джерел та літератури.

Розділ 1. Прихід до влади Іоанна Цимісхія, придушення апостасії та Перший похід у Сирію

Врядування Іоанна Цимісхія почалося криваво – із заколоту й вбивства попереднього василевса Никифора II Фоки. Цим подіям передувала з одного боку низка ескалаційних обставин, спровокованих самим Фокою, з іншого – інтриги імператриці-регентши, властолюбної й підступної Феофано (колишньої служниці у корчмі) [14, с. 254].

Довгі роки безперервних війн, які вів василевс, важким тягарем лягли на все населення ромейської Імперії – від селян та городян, до вельмож і вищих сановників. Неврожаї, котрі тривали останніми роками (965-968), призвели, як повідомляє Іоанн Скилиця, у 969 р. до подорожчання ціни на хліб у вісім разів [4, с. 32]. Мало того, Никифор здійснив монетну реформу й ввів у обіг дві номісми – еталонну, що зберегла усталену вагу (гістаменон), й полегшену на 10% (тетартерон).

При цьому вносити податки необхідно було гістаменонами, а сама скарбниця розраховувалась виключно тетартеронами. Брат імператора, куропалат Лев Фока й Василій Ноф, його приятель, з мовчазного дозволу Никифора спекулювали державним хлібом, заробляючи мільони. Скарги від населення та інших чиновників василевсом ігнорувались [14, с. 254].

Як наслідок, в останні два роки свого правління Никифор втратив повагу до себе. Патріархат відкрито підтримував антиурядові настрої й невдоволення жителів імперської столиці. Для убезпечення себе від можливих змов і народного бунту, яких Фока остерігався, він перебудував частину Великого палацу, де мешкав, і перетворив її у справжню фортецю, оточену в центрі Константинополя глибоким ровом та гарматами на баштах [55, 257]. Зводити кам'яні мури навколо палацу він теж примусив городян.

Єдина верства, яка за Никифора II відчувала себе впевнено та захищено, були ромейські воїни. Фока приписав багатьох селян до відомства логофета дрома (візантійського міністра оборони); тих, хто раніше проходив

по цьому відомству, він перевів у моряки, моряків – у піших стратіотів, тих – у легку кінноту, а останніх – в катафракти (важку кавалерію), суттєво збільшивши їх земельні наділи як елітній частині імперського війська [55, 257].

Не лише катафракти, а й їхні слуги та зброєносці звільнялися від усіх податків. Крім того, якщо стратіот вимагав від монастиря повернення раніше перейшовших у власність обителі землі, його прохання задовольнялось у судовому порядку. Нарешті, василевс пішов на ряд поступок знаті, скасувавши низку важких податкових новел проти динатів й фемних стратигів [36, 115]. Населення вже вголос висловлювало свої претензії.

Навесні 969 р., на столичному іподромі Никифор Фока, для задобрення підданих вирішив дарувати столичному плебсу видовище учбової баталії, не попередивши їх заздалегідь. Коли на арені, оголивши мечі, з'явилися гвардійці василевса, перелякані глядачі, вирішивши, що за наказом Фоки зараз почнеться різанина саме (за два дні до того на центральних вулицях Константинополя було вбито декілька солдат), у паніці побігли до виходу, створивши тисняву і чавлячи одне одного [89, с. 205]. Імператорська урочистість перетворилась на масові жертви. Лише поява самого василевса на кафісмі (балконі) іподрома припинила паніку. Однак, загиблих у підсумку виявилось понад 400 осіб [89, с. 205].

Гнів населення невпинно зростав. Через місяць, коли Никифор, у супроводі почту йшов по вулиці до храму Святої Софії, в нього полетіло каміння з бруківки [85, с. 410]. Василевс не злякався, але відповідні висновки для себе зробив. Кількість стражників біля його палацу збільшилася вдвічі. Отже, налаштувавши проти себе усіх – і Синкліт, і клір, і городян, Никифор почав нервувати. Його підозрілість посилилась, й чи не першою жертвою гонінь на придворне оточення став Іоанн Цимісхій [85, с. 410].

Вирішивши, що той готує заколот, але не наважившись його заарештувати і ув'язнити, василевс зняв Іоанна з посади доместика Сходу і перевів на посаду логофета дрома, а через два місяці взагалі відсторонив

Цимісхія від справ й відправив на заслання у Халкидон [85, с. 411]. Така сама несправедлива неласка спіткала й героя взяття Антіохії – Михаїла Вурца. Одночасно містом поповзли чутки, поширювані Феофано, що василевс замислив утвердити на візантійському престолі свій рід й хоче оскопити синів Романа II – Василія й Константина [95, с. 33]. Звісно, така поведінка і такі гоніння з боку Никифора спровокували організований спротив.

Надто мало буваючи у столиці, імператор втратив пильність та контроль над дружиною, яка вже давно замислювалась над майбутніми перспективами для себе і своїх дітей. Набожний, аскетичний та надто благочестивий василевс швидко набрид їй; між подружжям почалися чвари. Заслання Цимісхія – її коханця, стало для Фоки фатальною помилкою [95, с. 34].

Феофано твердо вирішила знайти Никифорові заміну на троні. Свої наміри імператриця виклала у декількох листах до Цимісхія. Останній погодився ризикнути заради імператорської діадеми. Як констатують тогочасні джерела, 45 річний елегантний, красивий та палкий чоловік став справжньою та останньою пристрастю Феофано [95, с. 34].

Після того як таємна домовленість була скріплена взаємними обіцянками, імператриця почала діяти. Перша частина сумісного плану – повернення Іоанна Цимісхія до столиці, була нею вирішена доволі швидко. Настав час для реалізації другої частини. Коли Іоанн з'явився у Константинополі, він так само швидко сформував навколо себе групу довірених помічників; до неї увійшли – ображений необачним Фокою Михаїл Вурца і полководець Лев Педіасма, представник старовинного аристократичного роду [95, с. 34].

Таємними ходами змовники, у супроводі слуги Феофано пройшли у її покої; там відбулась коротка нарада і заколот вступив у свою останню фазу. Цимісхій зі своїми прибічниками увірвався в покої василевса: той спав не на ліжку, а біля каміну на леопардовій шкірі (майже всю ніч він молився [16, с. 322]. Піднявши сонного Никифора, Іоанн вдарив його кинджалом декілька

разів у груди, а один зі змовників – Лев Валант, відрізав василевсу голову. Це сталося 11 грудня 969 р., о 5-й ранку [16, 322].

Голову вбитого Никифора вивісили з вікна імператорської спальні, а тіло кинули на вулицю, у сніг. Лише через дві доби його забрали і поховали в усипальниці церкви Святих Апостолів [37, с. 340]. Парадоксальним є те, що через три роки Никифора II Фоку канонізували і як святого оголосили «благочестивим василевсом». Як пише Лев Диякон: «Особлива доля й гірка спокута чекали і на Феофано, і на інших змовників. В цьому їм невдовзі довелося переконатись» [6, с. 147].

Цікаво зазначити, що минув певний час і хтось, хто добре знав колізії державного перевороту й ролі у змові Феофано, викарбував на могилі Никифора епітафію, яка закінчувалась словами: «... котрий переміг усіх, крім власної дружини» [99, с. 329].

Іоанн Цимісхій не гаяв часу і того суботнього ранку 11 грудня вінчався на царство. Новим начальником імператорської гвардії був призначений ще один заколотник, проедр Василій Варвар – незаконно народжений та оскоплений у дитинстві син імператора Романа I Лакапіна, колишній друг та радник Никифора Фоки [95, с. 44]. У подальшому Василій так само стане одним з найближчих радників Цимісхія. Перша порада, яку вислухав від Варвара новий василевс – видати указ, котрий би забороняв будь-які народні невдоволення й бунти [95, с. 44]. Цей указ Іоанн підписав тієї ж днини (коли одягнув діадему).

Ще один симптоматичний момент, про який доречно згадати і котрий фігурує у Скилиці. Другою людиною, яка підтримала Іоанна, був Василій Ноф. Вже вранці, на чолі загону солдат, він придушив спалах невдоволення городян, що мав ось-ось розгорітися [4, с. 33].

Патріарх Поліевкт, особа сувора та рішуча, відмовився зводити на престол мерзотного узурпатора, звинувативши того в гріху вбивства «помазаника Божого». Тоді Цимісхій привселюдно, в соборі, присягнувся в тому, що не вбивав Фоку; цей злочин, нібито попри його волю, зробили його

друзі – і назвав змовників по іменах. Після того Іоанн додав, що вбивство василевса організувала дружина василевса.

Отже, він відразу зрадив усіх своїх спільників; невдовзі вони опинились на засланні, а Лева Валанта було страчено [66, с. 381]. Свою коханку – темпераментну красуню Феофано Цимісхій вислав на острів Прота (архіпелаг Принцевих островів). Коли імператриця дізналась про його підлий вчинок, вона впала у несамовиту лють. Побачитися з Іоанном їй не дозволили його охоронці [66, с. 381].

Іоанн, на прізвисько Цимісхій (вірменською означає «пантофелька») за свій малий зріст, народився в Іераполі. Походив він зі знатного вірменського роду Куркуасів, представників військово-землеробської знаті. За врядування василевсів Романа II й Никифора II, він зробив вдалу і доволі швидко кар'єру як здібний воєначальник та талановитий полководець. Цимісхій був людиною амбітною, хороброю, мужньою, честолюбною й головне – схильною до авантюри і пригод [66, с. 382].

Ось який розлогий опис його зовнішності та схильностей залишив Лев Диякон: «Обличчя [він мав] біле, здорового кольору, очі блакитні, погляд гострий, ніс тонкий, співрозмірний, борода зверху руда й надто звужена по боках, а знизу правильної форми й не підстрижена. Він був малого зросту, але з широкою груддю та спиною; в ньому таїлася гігантська сила, руки мали спритність й нездоланну могутність; геройська душа його була безстрашною, непереможною і відрізнялась вражаючою для такого маленького тіла відвагою. Він один безбоязно нападав на цілий загін та, перебивши багато [ворогів], зі швидкістю птаха повертався до свого війська, цілий і неушкоджений.

У плиганні, грі у м'яч, киданні спису й стрільбі з лука він перевершував усіх своїх однолітків. Говорять, він вишикував у ряд чотирьох скакунів і, птахом промайнувши над трьома з них, сідав на останнього. Він так мітко спрямовував дротик у ціль, що той пролітав крізь отвір розміром з кільце ... Він клав шкіряний м'яч на дно скляної чаші й, пришпоривши коня,

проносився на повному галопі, вдаряючи по ньому рукояттю списа так, що м'яч підплигував й устрімлювався у повітря, чаша ж залишалась цілою і не прухалася з місця. Він всіх перевищував щедрістю й багатством дарів ... Але недолік Іоанна полягав у тому, що він понад міру напивався на пірах та був жадебний до тілесних насолод» [6, с. 133-134].

Становище Візантійської держави на момент узурпації влади Іоанном було нестабільним. Той самий Лев Диякон констатує: «Нестаток харчів та голод, який поширився по всіх усюдах, третій рік пожирав ромейську імперію; погрожувало нашествя росів, котре не передвіщувало нічого доброго; карфагеняни (африканські мусульмани) та араби мали намір напасти на щойно підкорену ромеями сирійську Антіохію» [6, с. 134].

До честі нового василевса, він негайно вдався до необхідних заходів: швидкий підвіз продуктів прискі голодний бунт у Константинополі, а до Антіохії була відряджена армія. Ще один рішучий крок імператора – Цимісхій відсторонив від влади усіх своїх далеких та близьких родичів, друзів, родичів свого попередника, але на широкі репресії проти чисельної родини Фок не наважився [60, с. 210].

Через чотири місяці Феофано вдалося втекти з Принцевих островів і повернутися до імперської столиці. Через своїх знайомих вона повідомила Цимісхію, що хоче з ним зустрітися в соборі Святої Софії. Іоанн очікувано дав свою згоду, але про це дізнався і втрутився у справу її найлютіший ворог – паракимомен Василій (теж колишній коханець) [56, с. 148].

Він переконав василевса, що зустріч з імператрицею має відбутися за його присутності. Феофано майже вимолила у Цимісхія прощення, але розмову перервав Василій. І тоді вона не стрималась: обидва чоловіки вислухали на свою адресу добірну портову лайку (далася взнаки буремна юність імператриці) [56, с. 148].

Її нестриманість їй дорого обійшлася – за наказом Василя Феофано знов заарештували. Цього разу вона опинилась у далекій Вірменії, де прожила у монастирі шість років, поки не дочекалась смерті Цимісхія. Лише

976 р. син Василій II, котрий став новим василевсом ромеїв, повернув свою матір до столиці. Вона оселилась у Великому палаці, де й прожила до кінця свого життя [56, с. 148].

Наступного року, навесні, Цимісхій реалізував ще один «широкий жест»: він, маючи величезні статки, поділив усе майно на дві частини. Одну василевс роздав бідним землеробам – парікам, другу використав на благодійність – звів два десятки лікарень для прокажених (лепрозоріїв) [22, с. 192]. Не менш важливо відзначити: Іоанн I все життя цікавився медициною і був непоганим лікарем-самоуком.

Вже будучи василевсом, він неодноразово займався практичною медициною, лікуючи хворих бідняків. Для своєї батьківщини – феми Арменіак, він скасував податки. Населення феми всі роки його правління славили свого уродженця [84, с. 319]. Нарешті, винагороду отримали й чиновники, яким майже вдвічі збільшили щорічне жалування (ругу) [22, с. 192].

Саме цей імператор перший (після Лева VI Мудрого, Романа I Лакапіна, Константина VII Порфірородного та Никифора II Фоки) здійснив примирення з Константинопольською патріархією: він добровільно визнав зверхність влади «Вселенського» патріарха, на практиці відійшовши від традиційних устоїв візантійського цезаропапізму (щоправда, ці поступки виявились тимчасовими й мали силу протягом лише одного року) [22, с. 193].

Як тільки помер престарілий Поліевкт (5 лютого 970 р.), Іоанн Цимісхій перехопив ініціативу. Через тиждень він скликав Синкліт та єпископів, і звернувся до них з промовою, у котрій нагадав про свої автократичні повноваження та сакральність імператорської влади [70, с. 224].

Доволі швидко й рішуче він підкорив своїй владі трьох східних патріархів – Єрусалимського, Антіохійського і Александрійського, а четвертого – свого, обрав сам [70, с. 224]. На новому Синкліті Іоанн не запропонував, а оголосив формулою «Я звожу» нового

Константинопольського патріарха. Ним став ставленник Цимісіхія Василій Скамандір (970-974). Хіротонія відбулась на очах у василевса.

Імперському кліру імператор обіцяв «симфонію» (тобто гармонію) світської влади та духовної; при правлінні Цимісіхія стосунки із Західною Церквою стали прохолоднішими й формальнішими. Іоанну I, звісно, не був до вподоби латинський папоцезаризм. Владі Римської курії він протиставляв повноваження східного необмеженого автократора [70, с. 224].

Разом з тим, необхідно підкреслити: далеко не всім ромейським клірикам прийшлися до смаку тоталітарні ідеї Цимісіхія. Багато хто з архієреїв вбачав у повноваженнях василевса риси неприкритого папізму (лише без папської тіари) [87, с. 215] даному контексті становище нового Константинопольського патріарха Василя I було далеко не стабільним й не певним.

Поки патріарх намагався знайти необхідну тональність у спілкуванні з рештою єпископів та митрополитів, імператор вирішував нагальні питання, наочно демонструючи, що лише влада василевса як «Боговінчаного та помазаного на царство» правителя здатна умиротворити Церкву у часи розбіжностей та смуги [87, с. 215].

Так співпало, що наприкінці 971 р. на святій горі Афон сталися «чернечі хвилювання». У відповідь, в 972 р. василевс відрядив туди свого посланця, вручивши йому написаний власноруч «Типікон» [87, с. 216]. Прибувши на півострів, посланець імператора розібрався у причині конфлікту між окремими монастирями та ченцями (обителей було 20). Далі він оголосив імператорський «Типікон» обов'язковим для виконання документом, який віднині регламентуватиме життя «монашої республіки» [87, с. 216].

За наступні два роки патріарху Василю так і не вдалося налагодити контакт й порозуміння з архієреями. Цимісіхій у справі патріарха не втручався і спокійно дивився на те, як поступово організовувалась та ширилась змова митрополитів проти Василя I. Справа в тому, що після

обрання Василій необачно повів самостійну політику, орієнтовану на протистояння з василевсом [40, с. 526]. Природно, що ситуація рано чи пізно мала завершитись скиненням патріарха; так воно і сталося.

Василій I виявився неспроможним вести тонку гру, постійно лавіюючи між престолом та кліром. Для нього пріоритет церковної влади над світською (у тому числі імператорською) сумніву не підлягав. Справа завершилася тим, що в квітні 974 р. значна частина єпископів прямо звинуватила патріарха перед імператором. Ситуацію, яка склалась, Цимісхій використав з максимальною для себе користю [49, с. 353].

Він викликав Константинопольського предстоятеля до себе на суд, передбачаючи, чим все завершиться. Іоанн добре знав Василя Скамандіра, щоби впевнено прогнозувати відповідь останнього – не замислюючись, патріарх категорично відмовився визнати над собою суддівство василевса. Василій I щиро вважав, що його має право судити виключно Вселенський Собор [68, с. 162].

Справа в тому, що Кафолічна Церква не мала (як не має й донині) канону, який би подібну ситуацію регламентував. Використавши таку очевидну для всіх, крім Скамандіра, помилку, василевс відразу ж позбавив його патріаршої кафедри і повернув у монастир, де той підвизався з юних років у чернечому житті [68, с. 162].

На місце Василя Іоанн Цимісхій призначив нового патріарха, Антонія III Студита – ченця Студійського монастиря. Доречно підкреслити: у подальшому, до кінця свого правління, більше проблем з патріархією (відносно її претензій на зверхність) візантійський імператор не мав [68, с. 163]. Клір слухняно виконував усі його розпорядження та накази.

Разом з тим, в Імперії залишались й загальнодержавні проблеми, які так само вимагали прийняття негайних і кардинальних рішень. Зокрема, як і за Фоки, продовжували тривати неврожайні роки. Ціна на хліб зросла у 12-14 разів [72, с. 275]. На відміну від попередника, Іоанн I присік спекуляції зерном і ситуація поступово почала нормалізуватися.

Набагато складнішою для Східної Римської імперії склалася ситуація на зовнішньополітичній арені. З усіх кордонів – і східних, і західних, василевс отримував повідомлення про загострення мілітарної ситуації: ворожі сусіди неодноразово проривали фронтир, й рік за роком дедалі глибше вторгалися на території ромейської держави. Араби накопичували сили і готувалися до реваншу за втрату Сирії з її столицею [92, с. 250].

У Центральній Європі з'явився новий та не менш небезпечний ворог – росси, колишній союзник Імперії. Ним був «росський князь» Святослав, син святої та рівноапостольної княгині Ольги [40, с. 526]. Цей молодий войовничий князь любив війну в усіх її проявах й шукав собі сильних супротивників для мілітарних виправ. За характеристикою М. Грушевського, це був «чистий запорожець на Київському престолі» [21, с. 234].

Крім того, внаслідок невдалих перемовин Никифора Фоки з імператором Оттоном I Великим, фундатором Священної Римської імперії (963 р.), дестабілізованими й напруженими залишались відносини ромейської держави із Заходом. Папство так само, із «прохолодою» сприймало імператора Сходу [87, с. 320].

Як вже згадувалось, Цимісхій у своїй зовнішній політиці був виваженим й тверезим прагматиком, який ніколи навмисно не множив лави ворогів; однак, завжди пам'ятав тих, хто намагався принизити міжнародний статус Імперії. Таким ворогам Іоанн I завжди мстив. Його зовнішня політика, отже, характеризується не менш агресивними діями ніж ті, які собі дозволяли по відношенню до Візантії вороже налаштовані держави та правителі [98, с. 706].

Вже у 970 р. Іоанн I, не очікуючи нападу арабів, сам вирішив діяти на упередження й розпочав активні бойові дії. Очоловати війська Месопотамської феми він призначив патрикія Миколая, відданого василевсу євнуха, який за п'ять тижнів спромігся відбити напад сарацин на Антіохію, перейшов у контрнаступ і завоював декілька мусульманських містечок на прикордонні Північної Сирії [98, с. 706].

Розуміючи, що ведення війни на два фронти для Імперії може бути вкрай небезпечним, Цимісхій почав листування з Римською курією і невдовзі примирився з папою та латинським Заходом [66, с. 374]. За наказом Іоанна I було звільнено з в'язниці герцога Беневента Пандульфа – давнього ворога ромеїв. В цій ситуації візантійська дипломатія діяла вдало та далекоглядно. Метою перемовин була «нейтралізація» імператора Священної Римської імперії як потенційного і небезпечного супротивника ромейської геополітики на той період [98, с. 706-707].

З герцогом Пандульфом Іоанн Цимісхій мав особисту бесіду: імператору вдалося пом'якшити норов італійця і навіть схилити на свій бік, переконавши останнього у своїх благих намірах. Наступний крок василевса був не менш ефективний – він відрядив правителя Беневента на перемовини з Оттоном. Мета перемовин – досягнення згоди на шлюб сина імператора – Оттона II, з донькою імператора Романа II Феофано [85, с. 347]. Дівчина була вродливою та розумною, з лагідним характером (як повідомляють джерела) [2, с. 159].

Зі свого боку Цимісхій висунув лише одну вимогу – звільнення Оттоном I Великим двох південноіталійських володінь Імперії; малися на увазі Апулія та Калабрія. 14 серпня 970 р. герцог Пандульф прибув до містечка Бовіно, де зі своєю армією розташовувався імператор Оттон. Італієць вів перемовини від імені Іоанна I [85, с. 347].

Вони виявилися вдалими, оскільки володар Священної Римської імперії через два тижні залишив узбережжя Південної Італії [85, с. 347]. Майже 10 тис. німецьких рицарів на кораблях відплили на батьківщину. Всі залоги в містах були замінені на ромейські [80, с. 255]. Таким чином, Візантія безкровно повернула собі контроль над південноіталійськими територіями. За півроку тут відновились жвава торгівля й ремісниче виробництво [80, с. 255].

З точки зору реалізації політики «династійних шлюбів», Візантія на міжнародній арені посилила свій авторитет і «статусну» значимість. Згадуваний вище шлюб на певний період часу нейтралізував політичне

протистояння двох найпотужніших європейських християнських імперій другої половини X ст. [97, с. 261].

18 жовтня 970 р. до імперської столиці прибуло нове германське посольство, очолюване Геро, Кельнським архієпископом; його супроводжували два єпископи – Майнцький і Любекський. Предметом нових перемовин стало обговорення «уточнюючих» пунктів шлюбу [97, с. 261]. Через декілька тижнів Феофано, сестра Василя та Константина, відплила з Константинополя; із собою вона захопила ракію з мощами цілителя і покровителя воїнів – Св. Пантелеймона. Єдине, що не дозволив Цимісхій Феофано, так це попрощатися з матір'ю – колишньою імператрицею Феофано, яка перебувала у «вірменському засланні» (тим більше, реалізація такої зустрічі потребувала щонайменше 2-3 місяці) [79, с. 343].

По прибутті у Кельн, Феофано дарувала мощі Св. Пантелеймона міському собору, при якому невдовзі заклала й монастир цього православного великомученика. Відтоді мощі святого знаходяться у Кельнському кафедральному соборі. Джерела повідомляють, що шлях ромейської нареченої тривав через північноіталійські землі, котрі входили до складу Оттонівської імперії [5, с. 112].

Весілля відбулося 5 квітня 972 р. у Римі; церемонію вінчання здійснював сам понтифік у храмі Святого Петра [95, с. 49]. Наступного року Отгон Великий помер й новий правитель Імперії Отгон II, який перебував під впливом своєї вродливої дружини, почав зовнішньополітичний курс, спрямований на подальше покращення відносин зі східною Імперією [95, с. 49].

Він відновив германо-ромейські перемовини, які, на дипломатичному рівні так само мали успіх. Обома сторонами був підписаний договір, згідно з яким Капуя та Беневент перейшли під владу Священної Римської імперії; натомість Салерно та Неаполь повернулися під протекторат Візантії, й були

визнані ромейською територією. У 974 р. в портах Неаполя розташувався візантійський флот [74, 165].

Тим часом, ситуація на Балканах загострювалась і Цимісхій добре усвідомлював – війна з россами неминуча; вона – не за горами. Підготовку до неї Іоанн I розпочав ще у квітні 970 р. [74, с. 165]. Проте, влітку того ж року він отримав звістку про початок заколоту проти себе. Заколот очолив Варда Фока, син Лева Фоки й племінник імператора Никифора Фоки [74, с. 166].

Йому вдалося втекти із в'язниці в Амасії у Кесарію Каппадокійську. Варду супроводжували три двоюрідні брати – патрикії Феодор, Варда та Никифор, яких у народі прозвали «Парсакунітами» (за місцем їхнього народження) [70, с. 226]. До заколотників протягом наступного місяця приєдналося багато родичів-вірмен з роду Фок.

Розпочавши заколот, Варда направив декілька листів батькові з проханням про допомогу. Лев Фока через Стефана, єпископа Абідоса, зробив спробу підкупити війська Македонської феми [51, с. 364]. Апостасія (тобто змова) проти законного імператора розросталася. Гарячий та нестримний Варда вирішив, що сил у нього вже достатньо і він може діяти відкрито, ні перед ким не ховаючись. Заколотник скинув, як розповідає Лев Диякон, з себе чорні чоботи й перевзувся у червоні, сап'янові (другий головний знак, крім діадеми, влади візантійських василевсів). Апостасіасти (змовники) оголосили його імператором [6, с. 179-180].

Іоанн I, коли дізнався про це, розхвилювався, але не втратив контроль над ситуацією. Першим заходом, до якого вдався Цимісхій, стало позбавлення Стефана єпископії (на того чекав суд архієреїв, низложення з сану та заслання) [51, с. 364]. Наступними під суд потрапили Лев Фока і другий його син – Никифор. Їм винесли вирок – смертна кара, але милостивий Цимісхій замінив страту на заслання на острів Лесбос (де вони перебували й до того). Вірогідно, їм лише посилили охорону [50, с. 156]. У решти заколотників з числа ромейської знаті імператор конфіскував майно.

У розпал заколоту Варда Фока, таким чином, залишився самий. Цимісхій склав до нього листа, де пропонував своє прощення й примирення. Проте, Варда категорично відмовився визнавати владу Іоанна I [50, с. 156]. Імператор опинився у складній ситуації і мусив почати діяти ще рішучіше.

Терміново він відкликав з Болгарії одного зі своїх найкращих воєначальників – Варду Скліра. Варда очолив армію, створену імператором для придушення апостасії. Як розповідає Лев Диякон, щоб уникнути можливої громадянської війни, Іоанн порадив Скліру по можливості ухилитися від прямих боєзіткнень, і «діяти золотом та переконаннями» [6, с. 180].

Цимісхій наперед виписав своєму полководцю Скліру хрисовули про присвоєння найвищих придворних титулів з порожньою колонкою для імені. Цими титулами передбачалось (на розсуд Скліра) нагороджувати заколотників, які виявлять бажання перейти на бік урядових військ. Така тактика, як виявилось, мала успіх [55, с. 348].

Прибувши до міста Дорилея у Фригії, Склір почав вишкіл свого війська, паралельно очікуючи на підкріплення та похідний провіант. Оскільки він мав з Фокою родинні зв'язки, воєначальник написав йому листа вже від свого імені. Проте, обмін декількома листами позитивних результатів не дав. Фока наполягав на своєму рішенні й бажанні сісти на імператорський престол [12, 436]. Склір більше не мав можливості гаяти час в очікуванні, й виступив у похід проти заколотника.

Він дійшов до каппадокійського міста Дипотам й розташувався табором. Його шпигуни під виглядом жебраків проникли у табір супротивника і почали проводити агітацію серед вояків Фоки. Така тактика виявилась плідною й результативною: за три тижні більшість командирів і солдат з оточення Фоки залишили його [12, с. 436].

На бік Скліра перейшли брати «Парсакуніти», патрикій Андралест (двоюродний брат самого Варди Фоки), Симеон Ампел, командир піхотинців. Вмовляння заколотника вже не діяли; кожну ніч його армію залишало дедалі

більше солдатів. Коли ситуація стала критичною, Фока нарешті зрозумів, що апостасія провалилася [12, с. 436-437].

Дану ситуацію яскраво описує Лев Диякон. Він пише, що Фока скинув свої пурпурні чоботи, перевзувся у чорні й на чолі 300 вірних йому вершників покинув залишки свого війська; зрадник поквапився укритися за стінами фортеці Тиранів. Сумна доля очікувала воїнів, котрі залишилися на полі битви, яка так і не почалася. За наказом василевса Склір осліпив усіх командирів заколотників й організував переслідування Фоки [12, с. 437].

На четвертий день облоги фортеці, де сховався Фока, заколотник прийняв рішення здатися, але волів отримати гарантію особистої безпеки. Цю гарантію Варда Склір йому надав; тоді Варда Фока вийшов за фортечну браму з дружиною та дітьми. Полководець привіз усю родину в Константинополь на суд василевса. І цього разу Цимісхій був милосердний – Фоку і родину постригли у ченці [12, с. 437].

Разом з тим, для імператора залишалась не вирішеною друга проблема – заколот у самій імперській столиці. Дану апостасію Іоанн I вирішив «приборкати» дещо по іншому. За порадою паракимомена Василя він швидко одружився на Феодорі, доньці імператора Константина VII Порфірородного, тітці юних царевичів – Василя й Константина [47, с. 39].

Саме таким способом Іоанн I увійшов до правлячого дому Македонської династії, породичався з ним і підтвердив недоторканість прав обох хлопчиків на імперський трон [47, с.39]. Необхідно підкреслити, що цей шлюб суттєво зміцнив положення Цимісхія в суспільстві.

Тим часом, батько нейтралізованого заколотника, Лев Фока не виявив бажання вгамуватися. В липні 971 р., коли імператор воював у Болгарії, Лев зробив чергову спробу організувати та реалізувати палацовий переворот. Він таємно втік з Лесбоса, прибув у столицю і заховався у монастирі Піламіда [47, с. 39-40].

Звідти він повідомив друзям про своє місцеперебування й мету прибуття до Константинополя. Йому пообіцяли дати озброєних воїнів та

дістати ключі, щоб проникнути у Влахернський палац [56, с. 203]. Заколот стрімко розвивався; Лев майже повірив у свою щасливу зірку, але, як це часто буває, все вирішив випадок.

Один зі змовників прийшов до свого приятеля, який очолював імператорські ткацькі майстерні й запропонував тому приєднатися до апостасії. Приятель погодився, але негайно прибіг до друнгарія флоту Лева, якому Іоанн I залишив управління Імперією та столицею під час своєї відсутності [81, с. 241]. Друнгарій, негайно очоливши загін гвардійців, заарештував Лева Фоку. Разом із сином його привезли на острів Калонім, де обох осліпили, а майно піддали конфіскації [81, с. 241].

Необхідно звернути увагу, що тогочасна міжнародна ситуація вимагала від Іоанна Цимісхія активних та рішучих зовнішньополітичних мілітарних дій, інакше і мусульманський, і християнський світ, розцінили б нерішучість та лояльність василевса як слабкість та боягузтво. 970 р. був для міжнародної політики плідним та симптоматичним, однак найголовніше – більшість монархів Європи та Азії чекала від василевса ромеїв рішучих дій та прийняття конкретних рішень [82, с. 169].

Мусульманські правителі відверто й неприховано провокували Цимісхія на війну. З падінням Алеппо та завоюванням Антіохії для Візантії, як відомо, відкрились нові перспективи – очистити від арабів східні території Імперії, а також – відтіснити останніх на землі Месопотамії і Єгипту [82, с. 169]. Природно, що такий широкомасштабний зовнішньополітичний план потребував великих фінансових та мілітарних ресурсів, добре продуманої стратегії дій [82, с. 169-170].

Головний рух проти православної Імперії брав свій початок у Північній Африці, де каліфом був Муїз з династії Фатимідів; саме він оволодів Єгиптом і переніс столицю до Каїра [85, с. 372]. Цей войовничий каліф взяв на себе турботу щодо підтримки мусульманської могутності у Сирії й для цього почав будівництво воєнного флоту в трьох найбільших, підвладних йому містах, – Каїрі, Александрії й Дамієтті [85, с. 372].

Для відновлення мусульманського домінування в регіоні – сирійських обширах, у тамтешні землі з великим військом був відряджений емір Джафар-ібн-Фаллах. Він почав нашествя від імені династії Фатимідів, але у листопаді 970 р. зазнав нищівної поразки неподалік Дамаска від армії карматів; вони теж вторглися у Сирію як союзники іншого каліфа, представника конкуруючої династії Аббасидів. У X ст. протистояння потужних ісламських домів Фатимідів та Аббасидів перебувало у фазі різкого воєнного загострення [69, с. 259-260].

Облога Антіохії, яку Джафар розпочав з метою ліквідації візантійської присутності в ній, не могла мати успіху, оскільки навала карматів потребувала організації негайної відсічі [69, с. 260]. Геополітичні реалії в регіоні склалися наступним чином. Хоча на східному кордоні Імперії залишалися невеликі озброєні загони, з якими ще можна було підтримувати певний нейтралітет, в цілому ситуація радикалізувалась через інвазію єгипетських мусульман. Присутність ромеїв в містах Алеппо й Мосул знов потрапила під загрозу, як і володіння в Сирії та Кілікії [65, с. 205].

Новим ворогом для Імперії стала нова династія – Хамданідів. Головнокомандувач імперськими військами у Північній Сирії, Михайл Вурца потребував термінової допомоги і йому на зустріч у похід виступив сам Цимісхій, очоливши достатньо велику та боєздатну армію [65, с. 205]. Перед тим василевс відрядив до Антіохії 12 тис. майстрів-каменярів для швидкого відновлення міських захисних мурів [65, 205].

Похід у Сирію складався для Іоанна Цимісхія вдало. Без особливих зусиль він, перетнувши з військом кордон, заглибився у її внутрішні провінції [77, с. 139]. У поході василевсу допомагав ще один його улюблений полководець – Петро Фока. Однак, столичні заколоти знаті змусили імператора залишити командування походом Петрові й терміново повернутися до столиці для втихомирення та приборкання заколотників [77, с. 140].

Отже, з'єднавши свої армії, обидва воєначальники – Вурц і Фока розробили план подальших бойових дій проти мусульман. Ця воєнна кампанія стала для візантійців переможною. Ромейські війська відвоювали більшу частину Сирії [77, с. 140]. Як наслідок, емір Алеппо визнав себе переможеним і уклав з Імперією васальний мир. Другим «придбанням» для Візантії стала вже згадувана багата Кілікія. Прибутки з обох областей відразу ж помітно наповнили державну скарбницю [77, с. 140-141].

Перший сирійський похід, зрештою, продемонстрував на міжнародній арені, що Візантійська імперія у своїй зовнішній політиці продовжила впевнений мілітарний курс на відвоювання колишніх володінь. З цієї точки зору імператор Іоанн I Цимісхій продовжив лінію, розпочату попередником. Він розумів, що мета, яку запланував Никифор II Фока до кінця ще не реалізована.

Тому Цимісхій протягом двох перших років свого врядування не залишав процес підготовки візантійської армії до майбутніх масштабних воєнних дій. Крім «східного питання», залишалась відкритою і «балканська проблема». Примирення із Заходом надавало певних позитивних перспектив ромейському зовнішньополітичному курсу.

Таким чином, як бачимо, на початок 70-х рр. X ст. Візантійська імперія опинилась перед необхідністю вести війну на два фронти, й на двох континентах. Разом з тим, чого найбільше побоювався василевс ромеїв – це можливості нападу вже неконтрольованого «східноєвропейського варвара та язичника» Святослава, Великого князя Київського.

Розділ 2. Остаточне утворення Цимісієм мілітарно-політичних пріоритетів і його дипломатичні контакти

Аналізуючи державницьку діяльність Іоанна Цимісієва протягом першого року правління, необхідно відзначити наступне. Пріоритетним напрямком для нього відразу ж стала зовнішня політика та міжнародний статус Візантійської імперії. Вже під кінець 969 р. він чітко намітив й визначив коло мілітарно-політичних орієнтирів ромейської держави і необхідні дипломатичні зв'язки.

Необхідно підкреслити, що майже все намічене для себе василевс спромігся реалізувати за сім років правління: Сирія, Палестина, Месопотамія, Фінікія; у арабів були відвойовані; на Балканському півострові знов запанувало імперське домінування; агресія з боку Київської Русі нейтралізована; з папством налагоджені паритетні стосунки; контроль над Південною Італією відновлено [82, с. 170].

Так само доречно акцентувати увагу: у X ст. крім Східної Римської імперії та Священної Римської імперії, в християнському світі геополітичний і конфесійний вплив мала ще одна держава – православна Вірменія. Зближення з нею для Іоанна Цимісієва стало провідним дипломатичним завданням. І тут теж він добився позитивних результатів [82, с. 170].

Повертаючись до панорамного аналізу тогочасної міжнародної ситуації, так само доречно виокремити ряд існуючих на початок 70-х рр. X ст. геополітичних тенденцій, в руслі яких йшла Візантія. До 973 р. через війну з россами Цимісхій не мав можливості й часу зайнятися справою, яка заслуговувала на увагу з національної та релігійної точок зору. Никифор Фока не встиг реалізувати цю перспективну державну стратегію [83, с. 209].

Становище на Сході являло собою доволі складну й заплутану ситуацію. Багдадський каліфат під номінальною владою каліфа аль-Моті був найбільш легкою здобиччю, оскільки вже понад століття не існував як єдина централізована держава. Цей, колись грізний каліфат, на середину X ст. був поділений між самостійними емірствами; останні вже мало рахувалися з каліфом [83, с. 209].

Сирія й Палестина перебували під владою фатимідського каліфа, котрий мав у своєму розпорядженні достатньо чисельні морські та сухоходільні воєнізовані загони. Отже, його війська являли собою потенційну загрозу і для Східної Римської імперії, і для ослабленого Багдадського каліфата. Однак, справа в тому, що верхів'я річок Тигр і Євфрат, а саме – область Дарон (західне узбережжя озера Ван), входила до складу Великої Вірменії [70, с. 281].

В ті роки Вірменським царством правив Ашот III. Візантійські джерела повідомляють, що з цієї провінції походили відомі в історії Східної Римської імперії Тароніти [65, с. 190]. Представники цього багатого та впливового азійського роду неодноразово досягали на службі Імперії високих звань і чинів, надали їй чимало послуг [65, с. 190].

Вже достатньо давно, з IX ст. дипломатичні орієнтири ромейських правителів не випускали з поля зору «вірменський напрямок». Іоанн Цимісхій суттєво зміцнив дипломатичні стосунки з цією православною країною і почав з активного листування з її керманічем. До смерті самого Цимісхія монархи підтримували це листування [65, с. 191].

Зберіглась низка листів, яка допомагає зрозуміти ті міжнародні колізії, котрі визначали у середині X ст. стрижневі геополітичні пріоритети як Візантії, так і Вірменського царства. Для прикладу наведемо декілька симптоматичних цитат з одного з листів Цимісхія до Ашота. В листі міститься опис ромейської військової кампанії, а також – відображено настрої, погляди й оцінки василевса тогочасної ситуації в Малоазійському регіоні [93, с. 285].

Свій лист до царя Ашота Іоанн Цимісхій починає так: «Ашотові, царю царів. Мій духовний син! Дізнайся про дивні справи Божії, що розгорнулись над нами, й про дивні наші перемоги, котрі демонструють, як важко досліджувати глибину благості Божої. Ми маємо намір повідомити тобі, сину мій, про блискуче свідчення милості, яка вилилась на спадок Його у цьому році за посередництва царства нашого.

Бо тобі як християнину й вірному другові царства нашого буде приємно дізнатися про це й скласти хвалу величі Христа, Спасителя нашого. Ти побачиш, що Бог є незмінним покровителем християн, оскільки Він дозволив, щоб царство наше підкорило весь перський Схід, ти дізнаєшся, як ми взяли в мусульманському місті Нисибі моці патріарха Іакова, як ми примусили платити нам данину і як увели в полон багато бранців» [3, с. 72].

Нижче василевс вдається до конкретизованого опису воєнної кампанії. «На початку квітня, повідомляє імператор, зібравши наші кінні війська, ми почали похід й увійшли у Фінікію й Палестину, щоб переслідувати проклятих африканців (берберів), які володіли Сирією. Виступивши з Антіохії, ми тримали шлях через області, які донедавна належали нам, ми знов повернули їх під свою владу, наклали на них величезну данину і взяли великий полон. Прибувши під стіни Емеси, котра була під нашим володарюванням, ми були прийняті жителями з честю, звідси рушили до Баальбека, стародавнього Геліополя, – це було величне, величезне, багате, з великими харчовими припасами місто. Тут нас зустріли як ворогів, але ми розігнали тих, хто виступили проти нас озброєними» [3, с. 72].

Далі Іоанн Цимісхій продовжує описувати події у такому самому, дещо панеґіричному стилі: «Ми добре підготувались й розпочали облогу міста, ми захопили його, полонивши багато юнаків та дівчат. Нам дісталось тут багато золота та срібла, і великі стада худоби. Звідси ми пішли на Дамаск і прийняли рішення до його облоги, але правитель міста, стара і розумна людина, вислав нам на зустріч уповноважених з коштовними подарунками, просячи нас не паплюжити міста, не урабівлювати жителів і не брати в полон, як це зроблено з Баальбеком, і не спустошувати країну.

За це запропонували нам в дар багато породистих коней і дорогих мулів у пишній зброї. Величезну подать ми поділили між воїнами. З жителів ми взяли зобов'язання, що вони назавжди залишатимуться у нашому послуху з покоління в покоління. Правителем Дамаска ми призначили знатного жителя Багдада, на ім'я Турка, який присягнув нам з 500 вершниками і прийняв християнську віру. Населення зобов'язалось нам сплачувати данину і вести боротьбу з нашими ворогами. Звідси ми вирушили до Тивериадського озера, де Спаситель наш Ісус Христос сотворив чудо з двома рибами й п'ятьма хлібами.

Коли ми почали облогу міста, жителі принесли нам свою покору й багато дарів і, не рахуючи інших предметів, 30 тис. тасганів. Вони просили надати їм керманіча за нашим призначенням і дали письмове зобов'язання залишатися завжди у нашому підданстві й сплачувати данину. Тоді ми позбавили їх від розору та спустошення, оскільки це – батьківщина Святих Апостолів. Так само ми вчинили і в Назареті, де Свята Діва Марія почула з вуст янгола Благую Вість. Дійшовши до гори Фавора, ми побачили місце, де сталося Преображення нашого Господа. Під час нашої тут зупинки явилися жителі Рамли та Єрусалима і просили нашого покровительства. Вони просили надати їм правителя, визнали себе нашими данниками та погодилися визнати нашу владу. Наше бажання було звільнити Святий Гріб Христа від наруги мусульман, і ми поставили воєначальників в усіх місцях, які підкорилися нашій владі: у Бефсані (Скифополі), Беннісареті та Акрі

(Птолемаїді) жителі зобов'язалися сплачувати нам щорічну данину й жити під нашою владою» [3, с. 72-73].

Аналіз тексту дозволяє констатувати: свій похід Іоанн Цимісхій вважав своєрідним Хрестовим походом, без сумніву – справедливим, благородним та необхідним. Він сприймав свою війну на мусульманському Сході як необхідну визвольну місію, хоча кувуклію – Грїб Господень, мусульмани, як відомо, ніколи не піддавали паплюженню. Так само звертає на себе увагу однотипність речень і фраз, якими Цимісхій описує Ашоту III етапи своєї військової кампанії у Палестині.

В другій частині листа Іоанн I продовжує у такому ж стилі розповідати про подальші події, пов'язані з його просуванням теренами Малої Азії. Царю Вірменському він, зокрема, повідомляє таке: «Звідси ми направилися в Кесарію (Палестинську) і підкорили її, і, якби ці прокляті африканці, що утвердилися в ній, не знайшли собі притулку в приморських фортецях, ми за допомогою Божою дійшли би до Святого Граду Іерусалима й принесли би молитви на цих святих місцях.

Оскільки жителі приморських міст розбіглися, ми обмежилися упокоренням верхньої частини цієї країни і призначили над нею правителя. Йдучи морським шляхом, ми дійшли до знаменитого Беріта (Бейрута), оточеного міцними мурами. Захопивши його після жорстокої битви, ми взяли у полон 1000 африканців і поставили над ним начальника за своїм вибором. Звідси ми рушили на Сидон. Але, коли жителі міста дізналися про наш намір, вони направили до нас своїх старійшин і просили прийняти їх під владу нашого царства, присягаючись платити данину і бути завжди вірними нашими рабами.

Далі ми дійшли до древньої і сильної фортеці Біблос, яку захопили штурмом; проходячи морським узбережжям, ми оволоділи всіма містами, піддаючи їх пограбуванню і урабівлюючи жителів, до того ж мусили тримати шлях через вузькі стежини, котрими ніколи не проходила кіннота. Нам траплялися на шляху населені міста і фортеці, захищені арабами, і ми

сплюндрували їх до підмурку, і жителів захопили у полон. Наближаючись до Триполі, ми вислали вперед феми й тагми до ущелини Каререс, де, за отриманими нами повідомленнями, засіли африканці. Ми наказали нашому війську влаштувати ворогові засідку.

Коли 2 тис. арабів кинулися на наших, частина їх була перебита, а частина взята у полон й стала власністю нашого царства. Ми спустошили область Триполі, знищивши виноградники, оливкові насадження та сади: повсюди ми несли спустошення та розкрадання. Кожного разу, як ми зустрічали африканців, ми кидалися на них і знищували до самого останнього. Так ми оволоділи великим містом Гаваоном, Баланеєю, Сехуном і знаменитим Бурцо, так що між Рамлою і Кесарією не залишилося ні моря, ні землі, котра би по милості Божій не була нами підкорена.

Наші перемоги розкинулися до великої (єгипетської) Вавилонії; ми передписували закони народам і робили їх нашими рабами. Протягом п'яти місяців ми пройшли цю країну з величезним військом, знищуючи міста та спустошуючи провінції, – і емір аль-Муменік (каліф Муїз) не мав сміливості виступити на зустріч нам чи відрядити військо на допомогу своїм. І якби не надмірна спека й не пустеля безводна, яка оточує місто Каїр, то наше царство здійснило би туди похід. Нині вся Фінікія, Палестина й Сирія звільнені від тиранії мусульман і визнали владу ромеїв. Крім того, і Ліван упокорився нашим законам; всі мешкаючі там араби потрапили до наших рук і ми роздали їх нашим воїнам. Управляючи Сирією м'яко, гуманно та благосхильно, ми переселили звідти до 20 тис. і дали їм землі в Гаваоні» [3, с. 74-75].

З означених повідомлень можна зробити висновок, що у X ст. Візантійська імперія практикувала депортації та переселення того чи іншого населення з одних історичних областей в інші регіони своїх володінь. Вважаючи себе «християнськими визволителями», василевси ромеїв тієї епохи, найвірогідніше, були переконані у своїй виключній та благодатній

релігійній місії, котра несе «поневолею народам» духовну свободу й «святу істинну віру» [82, с. 211].

Великий та відвертий лист імператора Іоанна Цимісхія царю Ашоту III завершується повідомленнями сакрального характеру. Мова йде про збирання християнських реліквій та біблійних артефактів. Ось що про це пише сам василевс Іоанн: «Дізнайся ж, царю, що Бог нагородив християн таким успіхом, якого ніхто ніколи не мав. В Гаваоні ми знайшли святі сандалії Христа, в яких Він ходив по землі... Ми знайшли також в цьому місті безцінне волосся Святого Іоанна Хрестителя. Знайшовши згадувані моці, ми взяли їх із собою, щоб зберігати їх в нашому богохранимому місті (Константинополі).

У місяці вересні ми довели у збереженості своє військо до Антіохії. Факти, про які ми тут розповіли, ми вирішили довести до вашого відома, щоб ви, прочитавши це, воздали і в своїй державі благодаріння Богу, і щоб ви знали про чудові та багаточисленні діяння, що відбулися у цей час. Володарювання Святого Хреста поширилось значно на всі місця, повсюдно славиться і восхваляється ім'я Боже; моя імперія у блиску та величі утвердилась повсюдно. Отже ми не перестаємо надавати славослов'я та благодаріння Богу за те, що Він нас удостоїв таких тріумфів» [3, с. 80-84].

Цікаву характеристику цьому листу дає авторитетний візантиніст Ф. Успенський. Він, зокрема, пише наступне: «Цей пам'ятник, так глибоко просякнутий високим релігійним та патріотичним почуттям, яскраво відображає настрої епохи і в той самий час характеризує психологічні мотиви, котрими викликалися й підігривалися майже безперервні війни православних правителів з мусульманським світом. Безсумнівно, повертаючись з цього походу Іоанн Цимісхій був чудовим виразником типових рис візантійського василевса, який на перше місце ставив інтереси релігії, об'єднуючи одночасно тріумф своєї держави з розширенням влади Хреста» [66, с. 391].

Так само необхідно звернути увагу на ще один дипломатичний вектор Іоанна Цимісхія – релігійно-інтелектуальний. Крім листування з вірменським монархом, василевс мав не менш активне листування з низкою вірменських, сирійських та палестинських церковно-релігійних діячів, мислителів, богословів і письменників. Прикладом може слугувати обмін листами імператора Іоанна I з Матвеем Едеським, Леонтієм Газьким, Панталеоном Дамаським, Косьмою Фінікійським [95, с. 259].

Василевс у листах висловлював свої думки відносно сутності православної Віри, її користі та переваг, необхідності зміцнювати й захищати [95, с. 259]. Звісно, його опоненти у X ст. ще не були носіями гуманістичних або просвітницьких ідей. Разом з тим, вони палко обстоювали точку зору всеохоплюючого християнського милосердя. Антимусульманський поступ ромейської Імперії сприймався ними доволі неоднозначно. Наприклад, той самий Матвей Едеський вважав мілітарний шлях протирічним новозавітній етиці й моралі [95, с. 259-260].

Не можна, проте, не визнати: активна «вірменська дипломатія» Іоанна Цимісхія мала результативні плоди. Цар Ашот III підтримав василевса майже в усіх його воєнних кампаніях – надаючи і гроші, і воїнів, і зброю, і провіант, і необхідний притулок для поранених [66, с. 392]. Дві православні держави мали спільного зовнішнього ворога – мусульманський світ, який демонстрував таку саму агресивну мілітарну політику й цивілізаційну зверхність.

Другий стратегічний напрямок дипломатії Цимісхія – це контакти з потужними італійськими «торгівельними республіками». За роки свого врядування Іоанн I відрядив до Венеції та Генуї дев'ять дипломатичних місій. Їхня мета полягала у проведенні перемовин як економічного, так і мілітарно-політичного спрямування.

Цікаві аналітичні міркування наводить сучасна дослідниця історії Візантії, професор Лондонського Королівського коледжу – Джудіт Херрін. Ось що вона пише: «У X ст. торговельний статус Венеції в ромейській Імперії

значно підвищився, як і політичний вплив на столичні правлячі кола. Міждержавні контакти посилювались.

Константинополь розвивав зв'язки з Венеційською республікою не тільки заради культури, а й орієнтуючись на стратегічні перспективи: венеційський флот будувався та постійно відновлювався, щоб виконувати і воєнні, і торгові задачі, а також, за необхідності надавати своєчасну допомогу Візантії, яка намагалась захистити територію Південної Італії від мусульман. Ромейським «опікуном» венеційців у столиці зазвичай був логофет (міністр) іноземних справ» [72, с. 238-239].

Продовжуючи висвітлювати тогочасні реалії при візантійському імператорському дворі, пов'язані саме з роллю венеційців Дж. Херрін відзначає: «За врядування Цимісхія, за надання військової та військово-морської допомоги венеційські купці отримали низку привілеїв, підтверджених відповідним хрисовулом із золотою печаткою.

Згідно з ним, купцям Венеції була вдвічі зменшена фіксована плата за вхід та вихід з константинопольського порту. Купцям з Амальфі та Ломбардії, як і іудейським торговцям, залишалось тільки заздрити. Обов'язки з боку «Республіки Святого Марка» підтвердив та підписав дож П'єтро Орсеоло. Двостороння угода діяла й надалі, до початку XI ст.» [72, с. 239].

Свої міркування стосовно ромейсько-візантійських дипломатичних контактів висловив ще один сучасний англійський візантиніст – професор Королівського коледжу Холлоуей Лондонського університету, Джонатан Харріс, авторитетний фахівець з питань контактів Візантії із Заходом в епоху Хрестових походів та добу італійського Відродження.

«Протягом усього X ст., констатує Харріс, Венеція формувала своє власне торговельне поселення вздовж бухти Золотий Ріг і будувала великі склади в різних егейських портах. Разом з тим, поки Венеція розвивала свої специфічні зв'язки з Константинополем, регіони Південної Італії та Сицилії залишались під прямим імперським контролем. Варто пам'ятати, що Сицилія була стратегічно важливою як пункт на морському шляху між Новим та

старим Римом, а відрізок між Діррахієм й Барі з'єднував дві половини суходольного шляху. Ця дорога в тогочасних джерелах фігурує під назвою Ігнатієвої» [70, с. 218-219].

Як вже згадувалося вище, східна Імперія мала союзників та стратегічних партнерів у різних прибережних містах, включаючи Неаполь, Амальфі, Солерно й Равенну. Константинополь так само мав активні економічні зв'язки з Калабрією й Апулією [84, с. 339]. Реалізація візантійськими імператорами «шлюбної дипломатії» так само мала позитивні та дієві результати.

Наприклад, завдяки шлюбу Оттона II з Феофано, вплив Візантії поширився на Північну Європу. Ромеї осіли, крім Кельна у містечку Неймеген і звідти організували місії у Скандинавію [84, с. 339]. Сама Феофано, як дружина західного імператора, брала участь у зборі благодійних пожертв північним монастирям, а після його смерті у 983 р., не втрачаючи контактів із батьківщиною, продовжила будівництво православних церков у Римі, Франкфурті, Магдебурзі й Ахені [68, с. 185].

Три доньки Феофано і син, майбутній імператор Оттон III, допомагали матері в цих благодійних акціях. Джерела згадують і назви церков, зведені на кошти імператриці Феофано – Святого Миколая Мирлікійського, Святого Дионісія, Святого Олексія та Святого Димитрія. Також Феофано зміцнила культ Богородиці у самому Кельні [2, с. 170]. Нарешті, імператриця відкрила православні монастирі у Кведлінбурзі та Маастрихті, при яких почали функціонувати майстерні з виготовлення ромейського шовку [2, с. 170].

Якщо розширення візантійського впливу на північ від Альп для місцевого населення було новиною й «цивілізаційною екзотикою», то посилення за Цимісхія торгівельних операцій з купецтвом із Неаполя, Салерно, Пізи, Генуї, Барі для італійців залишалось усталеною традицією [16, с. 372].

Дипломатичні контакти із Заходом у сфері релігії теж мали позитивні результати. В 972 р. Іоанн I дозволив ченцям Ордену бенедиктинців

оселитися на Афоні; ними виявились колишні купці з Амальфі [16, с. 372]. В останні два роки правління Цимісхій розширив не лише свою італійську дипломатію, а й товарообмін з низкою нових (для Візантії) міст. Ліутпранд, єпископ Кремони, згадує їх у своєму «Антаподосісі» – Монте-Гаргано, Монте-Кассіно, Павія. Єдине місто, з яким ромеям не вдалося налагодити контактів, залишалась гордовита Флоренція [19, с. 390].

При Оттонах, і це було симптоматично, німецько-візантійські культурні взаємозв'язки досягли розквіту. Вже згадувані бенедиктинці з монастиря Монте-Кассіно (Північна Італія) регулярно подорожували через альпійські хребти, відвідували Візантію, її столицю і описували свої враження від ромеїв з їхніми традиціями, звичаями, побутом [19, с. 390]

Тим не менш, в Римській курії у середині X ст. існувала достатньо впливова «антивізантійська партія». Її члени – кардинали та архієпископи, виказували понтифіку своє невдоволення агресивною зовнішньою політикою й дипломатичною діяльністю Іоанна Цимісхія [52, с. 482]. Вони вважали візантійське православ'я небезпечним конкурентом латинському Заходу.

Звісно, ціннісні орієнтири латинян, як і догматичні засади, по суті кардинально відрізнялись від ромейської духовності та менталітету. Джерела зберегли одну цікаву деталь: багатьох представників римського кліру під час бенкету, даного понтифіком на честь візантійської церковної місії, роздратувало те, що православні єпископи східної Імперії відмовились їсти страви немитими руками; вони привезли із собою виделки, якими вправно користувались [72, с. 259].

Доба Іоанна Цимісхія, між тим, відзначилась і пишнотою двору. Всі західні дипломати, посланці та гості василевса перебували певний час у шоці або пригніченому стані після тих див, які вони спостерігали у Константинополі. Палацовий етикет, імператорські церемонії, Великий вихід імператора з використанням машинерії та його потрійним переодяганням, розкішні бали, бенкети, 18 перемін страв, золоте начиння та посуд, дійсно,

справляли шокуюче враження на тих, хто вперше відвідував столицю [72, с. 259-260].

Василевси любили театралізовані дійства; всі офіційні церемонії організовувались із грандіозним розмахом. Зберіглося багато іноземних свідчень про найбільш вражаючі дипломатичні прийоми й урочисті вечери. Найбільший подив та захоплення викликали: Священна Літургія в соборі Святої Софії, Премудрості Божої; хор кастратів, які під звуки органу виконували Божественні гімни й псалми; перегони колісниць на іподромі, запряжені четвірками коней (возниці, одягнені у золоті одяги, керуючи квадригами, тричі об'їжджали іподром по колу наввипередки); апофеозний прийом у Великому палаці. Найбільш повно опис константинопольських церемоній та розваг залишив арабський мандрівник і дипломат Гарун ібн Яхья [24, с. 174].

За етикетом, дещо вдосконаленим (доповненим) Цимісхієм, гостей приводили до Хрисотриклінія – золотої тронної зали (її звали у кінці VII ст.), де відбувались помпезні урочистості. В залі функціонувало три фонтани з кольоровою водою; трон василевса стояв на узвишші (це була платформа, яка піднімалась при потребі під купол апсиди, де автократора надзвичайно швидко переодягали і платформа з тронном знов поверталася на своє місце) [7, с. 15]. Незабутнє враження у гостей залишали і столичні лазні, де в клітках співали екзотичні птахи, а масаж робили напівоголені красуні-рабині [7, с. 16].

Ліутпранд Кремонський теж залишив свої спогади про імператорський прийом. Для нього його влаштували у палаці Магнавра, де василевс сидів на золотому троні, його охороняли механічні золоті леви, котрі рикали, а на так само золотих гілках дерев з листями із коштовного каміння співали золоті механічні птахи. Поки посол Ліутпранд виконував обов'язковий ритуальний уклін – просинесіс, імператор встиг «підвестися», переодягнутися й «повернутися» з-під куполу [7, с. 16-17].

Природно, що такі неймовірні ефекти викликали у більшості християнських та мусульманських володарів і правителів заздрість. Мало хто поважав ромейських автократів; більшість європейських та азійських монархів їх приховано ненавиділи.

Отже, в межах узагальнення, можна констатувати. Утвердження візантійським імператором мілітарно-політичних пріоритетів на міжнародній арені, державної геополітичної стратегії й активізація дипломатичних контактів мали на практиці стрижневу мету: послідовно розвиваючи зовнішньополітичний курс свого попередника на ромейському престолі, Іоанн Цимісхій повинен був відвоювати решту східноазійських територій, котрі були втрачені Візантією протягом трьох попередніх століть. Для досягнення цієї складної мети він зайнявся підготовкою війська до майбутніх воєнних кампаній. Дана підготовка виявилась далекоглядною та своєчасною.

Розділ 3. Війна василевса ромеїв зі Святославом Ігоровичем, Великим князем Київським

У візантійську та європейську військову історію Іоанн Цимісхій (так само як і Святослав Ігорович) увійшов, в першу чергу, як переможець у візантійсько-росській війні 970-971 рр. Дійсно, ця війна відіграла важливу роль у тогочасній геополітиці й визначила подальший розвиток міждержавних стосунків цілого ряду центральноєвропейських країн.

Необхідно відзначити, що Балканський регіон у середині X ст. був територією, де Візантія, на мілітарному рівні конфліктувала й протистояла таким державам як Польща, Болгарія, Угорщина, Сербія. Не можна залишати поза увагою і той факт, що всі ці монархії перебували лише на стадії утворення й становлення. Тому, для них війни з Візантією сприяли процесу державотворення [48, с. 82].

Сама Візантія, перебуваючи у дану епоху на мілітарному «підйомі», так само воліла довести свою імперську силу, зверхність, домінування, релігійну й цивілізаційну виключність. Продовжуючи та розвиваючи зовнішню політику Никифора Фоки, Цимісхій зіткнувся з не менш агресивними діями з боку Великого князя Київського та князя Новгородського Святослава. «Каменем спотикання» для обох монархів стала, як відомо, Болгарія 95, с. 115[.]

Перш ніж перейти до висвітлення війни між Святославом та Іоанном, доречно проаналізувати структурно-організаційні засади тогочасного ромейського війська, його тактичні прийоми і стратегію полководців, керованих василевсом. Варто зауважити, що реформи, пов'язані з армією Візантії, почалися ще наприкінці IX ст. і завершилися саме в епоху Цимісхія [95, с. 115].

Як акцентує увагу В. Колташев, фемний устрій, котрий сформувався у період правління василевсів Іраклійської династії (VII ст.), виправдав себе протягом усіх наступних століть. Кількість самих фем зі збільшенням імперських територій постійно зростала [38, с. 230]. Чисельність фемних військ так само збільшувалась.

На кінець VII ст. Візантія мала 13 фем. Сім з них розташовувалось у Малій Азії, три на Балканах і ще три на островах та у прибережних районах Середземного й Егейського морів [38, с. 91]. На початок X ст. в Імперії вже нараховувалось 26 фем: десять у Європі та шістнадцять в Малій Азії. На середину століття їх налічувалось вже 29 [38, с. 91].

Джерела зафіксували їхні назви – Антіохія, Телух, Нижня Мідія, Мелитіна, Месопотамія, Тарон, Верхня Мідія (Васпуракан), Іверія, Феодосіополь, Халдія, Арменіак, Пафлагонія, Букелларій, Оптимати, Опсикій, Абід, Егей, Хіос, Самос, Фракісій, Кивирріот, Кіпр, Анатолік, Каппадокія, Харсианія, Ліканд, Колонія, Італія, Далматія, Сербія, Дірахій (Драч), Нікополь, Пелопоннес (Еллада), Фессалоніки, Стримон, Македонія, Болгарія, Прийдунайська фема (до її складу входила південна частина Закарпатської області сучасної України), Сирмія [51, с. 63].

Самі назви фем фіксують та відображають територіальні володіння і завоювання Східної Римської імперії. Одночасно, прикордонні феми слугували своєрідним плацдармом для подальшого розширення імперських володінь.

З 30-х рр. X ст. фемні ополчення, як підкреслює В. Банніков, склали основну масу ромейської армії. У подальшому, з XI ст., по мірі зменшення території Імперії, національний елемент набував дедалі вагомішого значення [9, с. 54]. Війна з арабами на Сході носила очевидний релігійний характер і протистояти мусульманам могли тільки християнські воїни.

Ще один симптоматичний факт: саме у X ст., крім імператорської гвардії, в структурі ромейського війська формуються нові підрозділи – варанги, куди набираються воїни-найманці з усієї Європи, і навіть Азії. Отже, у X ст. візантійська армія стає багатонаціональною. Звісно, в варангах не служили тільки мусульмани – «сарацини» [9, с. 54-55]. Згідно з джерелами, в ту епоху у варанги наймалися сирійці, копти, грузини, вірмени, болгары, серби, хорвати, угорці, італійці, німці, французи, скандинави (вікінги), русичі, волохи, готи, іберійці [9, с. 55].

Оснoву фемного війська склали стратіоти – фемні солдати, котрі призивалися на військову службу у випадку війни. Оскільки необхідність воювати виникала практично щорічно, вчорашні селяни-землероби поступово перетворювались на досвідчених воїнів. Їхні земельні ділянки почали оброблятися париками (сільською безземельною біднотою). Як

наслідок, у подальшому зазнала диференціації та руйнування візантійська сільська община – мітрокомія, з її колегіальністю й «круговою порукою» [67, 216].

Наступний етап – стратіоти, вже напівпрофесійні вояки, стають елітним військовим прошарком (станом), які воюють за гроші. Діми, прообраз західноєвропейських феодин, остаточно втрачають своє економічне значення. В X ст. стратіотам суттєво розширили пільги та привілеї: їхні земельні наділи стали приватною власністю. Дане положення зафіксували законодавчі зводи Константина VII Порфіродного й Никифора II Фоки [67, с. 216].

Згідно з їхніми законодавчими нововведеннями, всі стратіотські землі поділялися на дві категорії, у залежності від озброєння, яке мусили собі купувати власним коштом володарі (власники). Наділи першої категорії призначалися для вершників і для моряків трьох областей – феми Самос, узбережжя Егейського моря й морської феми Кивиріотів, куди набиралась еліта ромейського флоту [93, с. 72].

Наділи другої категорії призначалися для рядових моряків і піхотинців. При мобілізації фема могла виставити у середньому 4 тис. вершників й 20 тис. піхотинців. З 20-х рр. X ст. чисельність ромейської армії невпинно зростала, уряд вимагав нових земель для стратіотів і збільшення імперських територій перетворилось на актуальну проблему, котра вимагала якнайшвидшої реалізації [93, с. 72].

Крім фемних військ, в армії Імперії служили й суто професійні солдати без земельних ділянок. Постійна піхота була організована у таксиархії (загін у 1000 воїнів). У таксиарха, командира таксиса, в підпорядкуванні перебувало 500 скутатів (гоплітів), 200 солдат, що кидали дротики, 300 лучників й пращників-сфендонітів. Усі таксиархії очолювались гоплітархом [43, с. 64].

Крім того, таксиархії поділялися на сотні – гекатонтархії, очолювані кентархами. У свою чергу, гекатонтархії поділялись на лохи і напівлохи, а ті – на декархії. Лох очолювався лохагом. За констатацією В. Кучми в середині X ст. ромейська армія налічувала 16 таксиархій [41, с. 112].

Гвардія візантійських імператорів (тагми) поділялась на кінні підрозділи – схоли, ескувіти, арифми, іканати, й піші – нумера та стіни [41, с. 112]. Окремо існувала ще наймана іноземна гвардія – етерія; також до її складу входила палацова стража й допоміжні підрозділи – кувікулярії, кандидати та вігли. В джерелах X ст. фігурує ще один окремий елітний столичний підрозділ – тагма стратилатів; саме вони у більшості випадків брали активну участь в державних заколотах і переворотках [41, с. 113].

Піша тагма мала штатну чисельність у 600 воїнів; етерія – 2 тис. солдатів, а палацова стража – 6 тис. гвардійців. У X ст. в імператорській гвардії служило найбільше норманів та варягів. Також доречно підкреслити, що з 30-х рр. X ст. другорядна роль піхоти поступово переростає у першорядну. Ударною силою стають важкоозброєні піхотинці; легка кавалерія тактично відійшла на задній план [41, с. 113].

У війнах Фоки та Цимісхія саме важкоозброєна піхота ефективно протистояла арабській кавалерії. Никифор Фока розпочав військову реформу, і його першим заходом стало створення важкоозброєної кавалерії – катафракти. На практиці катафрактів можна порівнювати із західноєвропейськими рицарями, закутими у залізні обладунки [42, с. 38]. В одному з арабських джерел розповідається про страшну атаку візантійських катафрактів; їх там називають «невідомими чудовиськами» [42, с. 38].

У свою чергу, Іоанн Цимісхій створив з катафрактів свою особисту гвардію – загін «безсмертних», який уславився у війні зі Святославом. Як зазначає сучасний військовий історик В. Шиканов, Цимісхій збільшив кількість катафрактів й на початок 70-х рр. вони склали майже третину кінного фемного ромейського війська. Їхні загони називалися турми [76, с. 139]. Земельні наділи катафрактам надавалися особисто імператором, і його володар не мав права продавати чи закладати цю ділянку. Ще один цікавий факт: з'єднання катафрактів у кожній фемній армії не перевищувало 500 вершників [76, с. 140].

Вся структурована візантійська армія – фемні війська, професійні солдати, найманці, гвардія, – підпорядковувались єдиній, уніфікованій системи організації та командування. Кожний армійський підрозділ складався з 9 тис. бійців і очолювався стратигом [38, с. 77]. Далі йшла мера – 3 тис. бійців під командуванням мерарха; наступний поділ – це міра (1 тис. бійців під командуванням мірарха) [9, с. 95].

До тагми входило 300 солдат під командуванням тагматарха; гекатонтархія – 100 воїнів з гекатонтархом на чолі. У візантійській армії X ст. існували (для підвищення загальної мобільності та маневреності бойових підрозділів) й дрібні з'єднання: декархія (10 бійців), пентархія (5 бійців) і тетрархія (4 бійця). Вони очолювались командирами початкової ланки – декархом, пентархом, тетрархом відповідно [9, с. 95-96].

Існував і єдиний статут несення військової служби; до всіх воїнів застосовувались однакові дисциплінарні покарання (за важкі злочини у бою навіть реалізовувалась децимація – страта кожного десятого солдата з підрозділу за втечу з поля бою чи зраду); існувала у війську й статутна уніформа, а також – емблематика, символіка, командирські знаки та позначки [38, с. 77]. Усього в ромейській армії на середину X ст. постійного складу (на платній основі) нараховувалось 114 тис. воїнів [67, с. 214].

Крім постійних та фемних військ, східні кордони Імперії охоронялись «ланцюгом» тактичних підрозділів – «ірегулярних військ» з фронтірними функціями. Охорона кордонів також посилювалась за рахунок зведення невеликих фортець (віглів) [67, с. 214].

Стратиги фем зобов'язувались забезпечувати їхню боєздатність і налагоджувати тактичну розвідку. Розвідники (віглатори й трапезіти) з місцевого населення повинні були добре знати місцевість та гірські шляхи. Так само стратиги мусили здійснювати й стратегічну розвідку, широко вербуючи агентів з числа купців (катаскопів) [38, 78].

Цікаву інформацію подає відомий візантиніст К. Діксон. Він, зокрема, акцентує, що безпека кордонів Імперії значною мірою залежала від місцевого

воєнного прошарку – акритів, все життя яких полягало у перманентній відсічі набігів ворога або участі в рейдах по його територіях [86, с. 208]. Саме акритів візантійські джерела, і це згадує К. Діксон, називали «аристократами війни» [86, с. 209].

Не останню роль в успішному веденні війни відігравала своєчасна платня воїнам. Василевси добре це пам'ятали і щедро платили бійцям та командирам. Найбільше одержували, звісно, найманці. Восначальники імперської армії отримували майже стільки, скільки очільники галузевих міністерств (логотесій) – логофети [38, с. 231]. У X ст. багато старших командирів – командувачів етерією, були найманцями. В етнічному плані переважали росси, скандинави, вірмени, італійці та хазари, як підкреслює Ш. Діль [24, с. 80].

Більшість сучасних візантиністів мають спільну думку: на середину X ст., за врядування Фоки й Цимісхія, візантійська армія являла собою міцно спаяну дисципліною, добре організовану й професійно вишколену силу. Наприклад, багато доказів на користь означеної думки наводить професор Джон Хелдон, військовий історик з Бірмінгема [71, с. 330].

Ще одне мілітарне нововведення, яке здійснив Іоанн Цимісхій, це утвердження загального іменного воїнського реєстру. Згідно з ним, при організації військового походу стратиги зобов'язані були відмічати, хто з воїнів прибув на збори, хто став дезертиром, а хто залишився вдома через поважні причини [42, с. 41].

Відомий військовий історик В. Кучма цитує резюмуючий висновок, який міститься у реєстрі: «Ті, хто призвані на військову службу та уникають її, перетворюються на рабів як зрадники свободи батьківщини» [41, с. 248]. У зводі візантійських військових законів існує ряд важливих пунктів: застосовувались важкі покарання за мародерство, крадіжки майна або особистих речей, крадіжки грошей командирами, за незаконну продаж постачальниками цивільним особам провіанту, амуніції, зброї, обладунків і коней [41, с. 248].

Військових злочинців у економічній сфері назавжди виганяли з армії (тобто, без права поновлення) й примушували сплачувати штраф у подвійному розмірі. Відшкодування йшли у військову скарбницю. Ще один цікавий факт: у візантійських військових таборах молодші командири (архонти) повинні були спати в наметах разом із рядовими солдатами, своїми підлеглими; архонтам категорично заборонялось ставити окремі власні намети й харчуватися окремо [86, с. 219].

Нарешті, ще однією характерною рисою оновленої візантійської армії часів Іоанна Цимісія став високий відсоток осіб командного складу. Наприклад, як відзначає В. Кучма, в тагмі, яка нараховувала 300 воїнів, на командирських посадах перебували: тагматарх, іларх (його помічник), два гекатонарха, 30 декархів, 30 пентархів і 30 тетрархів [41, с. 106].

Крім того, командувачі фемних військ призначались на свої посади тільки під час (і на час) воєнної кампанії. Після завершення війни або локальних бойових дій вони розпускалися василевсом разом із рештою війська. Ці реалії у подробицях описує В. Шиканов, посилаючись на дані Лева Диякона [76, с. 217].

У ромейському військовому статуті X ст. є низка окремих пунктів, які передписують і регламентують вимоги до стратигів. Як воєначальник, стратиг повинен був перевершувати будь-якого рядового воїна в мистецтві володіння зброєю, бути особисто мужнім, відважним, звитяжним, надавати солдатам приклад своєю взірцевою поведінкою [9, с. 52].

Ще кожний стратиг зобов'язувався поважати, цінувати, берегти своїх воїнів як батько; поділяти з ними всі труднощі військового життя та походів; так само мусив регулярно проводити з ними індивідуальні бесіди, знати й пам'ятати солдат в обличчя та за характером. На відміну від них, стратиг мусив менше спати, менше їсти, менше відпочивати і більше уваги приділяти вишколу «особового складу» [9, с. 52].

Крім того, стратигу передписувалось: завжди, за будь-яких обставин, зберігати бадьорість, тверезість, рішучість, твердість, справедливість до

підлеглих; контролювати воїнську дисципліну; заохочувати своїх воїнів до прояву мужності, подвигів та героїзму; піднімати у солдатів занепалий дух та віру в перемогу [86, 302].

Імператор Іоанн Цимісхій завжди залишався для своїх воїнів взірцем й прикладом. Багато разів він сам вів своє військо в атаку; напередодні вирішальних битв виступав з промовами та заохоченнями перед воїнами і командирами. Так само неодноразово василевс ініціював на полі бою контрнаступи й переслідування ворога [86, с. 302].

Зазвичай, війни Візантії та з Візантією починалися з прикордонних конфліктів і провокацій. У X ст. ромейськими полководцями була розроблена нова тактика ведення прикордонної війни, яка отримала назву «булавчастих уколів». У випадку вторгнення ворожої армії загони прикордонників та розвідників створювали навколо неї своєрідну «завісу», знищуючи продовольство на шляху її просування, знищуючи ворожих фуражирів, вимотуючи та знесилюючи ворога постійними дошкульними набігами [43, с. 71].

Ці малі мобільні з'єднання мали здатність швидко об'єднуватись у великі й організувати «початкову відсіч» ворожому війську. Поки відбувались прикордонні сутички, фемні війська та гвардія збиралися і виступали у похід для масштабних боєзіткнень із нападниками (порушувачами кордону) [43, с. 71]. У вирішальних битвах ромейські воєначальники використовували ще один улюблений тактичний прийом – організували несподівану контратаку, або нападали додатковими (резервними) загонами із засідки [43, с. 71-72].

Заслугове на увагу й організація візантійського військового табору. Периметр табору обов'язково оточувався ровом (глибина мала сягати 3 метрів). Намет василевса або намет стратига розташовувався в центрі, а поруч з ним – намети начальника стражників, стольника, протовестіарія (адміністратора імператорського гардеробу), койтонітів (палацових слуг) й ебдомаринів (хранителів особистого майна імператора) [43, с. 72]. По краях

табору розташовувались тилові та інтендантські служби (кухарі, маркитанти, конюхи, раби, іноді музиканти) [82, с. 229].

Як підкреслює Лев Диякон, при Цимісхії повернулися часи воїнської простоти, і всім воїнам та їхнім командирам було категорично заборонено вішати на себе дороге, оздоблене коштовним камінням але важке й незручне, озброєння; так само всім бійцям заборонялося прикрашати себе ювелірними виробами, хутрами, різного роду брязкальцями, оскільки все це заважає воїну битися на повну силу [6, 213].

Безперервне вдосконалення протягом X ст. методів ведення війни забезпечило візантійському війську явну перевагу над супротивником; до того ж Візантія почала активно застосовувати великі бойові з'єднання артилерії. Ромейські артилеристи тієї епохи були у Європі найкращими; це визнавали і арабські полководці [82, с. 229-230].

Не меншого значення надавалося флоту. У X ст. візантійські бойові кораблі теж піддалися удосконаленню. При Цимісхії та його наступниках флот став «славою ромейв»; василевс майже вдвічі збільшив чисельність моряків в Егейському та Середземному морях [82, с. 230].

Джерела залишили й опис використання візантійської тактики під час битв. Шиккування було наступним. Дві перші лінії складала піхота – скутати в центрі, псили (лучники) на флангах; три наступні лінії завжди залишались кавалерійськими [90, с. 56]. Глибина піхотної лави (шикувння) дорівнювала 16 воїнам; флангові з'єднання мали можливість перегруповуватись.

Тактичною інновацією за Цимісхія стало «змішане» використання легкої кавалерії: їх навчали битися і верхи на коні, і пішими. Ні араби, ні латиняни-хрестоносці, ні слов'яни таких кіннотників у своєму розпорядженні не мали []. «Багатофункціональність» візантійської кавалерії неодноразово забезпечувала перемогу ромеям на полі бою саме у X ст.

Важкоозброєні кавалерійські загони (дифензори) найчастіше шикувались в лінії по 8-10 вершників у глибину. Візантійські полководці не вважали такий тип шиккування оптимальним, але вірили у його міцність,

надійність та пробивну (ударну) силу [9, с. 98]. Дійсно, кавалерійські колони дефензорів або катафрактів мали тактичну перевагу і відігравали вирішальну роль у битві, якщо використовувалися із засідки або як стратегічний резерв [9, с. 308]. На думку і Ш. Діля, і В. Колташева, вдала реформа візантійської армії у X ст. забезпечила їй повернення міжнародного мілітарного престижу як у Європі, так і в Азії [24, с. 119; 38, с. 241].

Як відомо, ключове значення у веденні війни має стратегія, котра розробляється та реалізується державою і її очільниками. Візантійська військова стратегія X ст. є яскравим прикладом даного твердження, що ґрунтується на великому мілітарному досвіді різних народів та різних історичних епох.

З 950 р. візантійським арміям вдалося добитися неочікуваних успіхів: майже тридцять років поспіль вони не знали поразок. Стрижневе нововведення у візантійській стратегії того періоду – діяти не величезними арміями, а мобільними військовими угрупованнями. Базовою бойовою одиницею або тактичним з'єднанням почав слугувати автономний маневрений військовий загін, своєрідний «полк» [9, с. 308-309].

Такий «полк» структурно складався з наступних підрозділів: загальна кількість воїнів – 1000 чоловік; з них – 100 важкоозброєних й 400 легкоозброєних списоносців; 300 лучників й 200 легких піхотинців з пращами та дротиками [41, с. 278]. У X ст. інфантерія (піхота) за значимістю та вагою зрівнялася з кавалерією. Цимісхій збільшив кількість піхотинців майже у три рази. Він також організував спеціальні учбові табори, де майбутні воїни проходили ретельний вишкіл [41, с. 278].

Як підкреслює Д. Хелдон в «Історії візантійських війн», візантійські піхотинці X ст. більше ніж коли-небудь походили на своїх класичних римських попередників [368]. Разом з тим, принципово новою складовою візантійської стратегії стало використання щойно створеної «надважкої» кінноти. Її організацію розпочав Фока, а завершив Цимісхій. Ця «надважка» кіннота отримала назву клібанофори [71, с. 369].

На відміну від катафрактів, у залізні обладунки були закуті й важкі бойові коні вершників. Клібанофорів у римському війську було не багато – до 300 воїнів, оскільки їхнє озброєння, обладунки й утримання надто дорого обходилися державній скарбниці [42, с. 43]. Проте, в 60-х – 80-х рр. X ст. саме клібанофори, розташовані в центрі війська, починали битву й, зазвичай, зминали та розчавлювали центр шиків супротивника.

Їхній «таранний клин» найчастіше відразу ж проривав фронт важкої кінноти або піхоти ворога, а катафракти, котрі атакували за ними «другою хвилею», довершували цей масований удар. І візантійські, і арабські джерела даної епохи одноставно констатують надзвичайно високий психологічний ефект їхнього атакуючого наступу [42, с. 43-44].

Отже, перед початком візантійсько-росської війни практично до кінця реформована ромейська армія була готова до будь-яких мілітарних виправ. Як відомо, очікувана війна зі Святославом не забарилася. Київський князь теж ретельно готувався до війни з Імперією, впевнений у своїй перемозі. Вдала «болгарська кампанія» надихнула його на нову війну. Цимісхій теж волів зустрітися у двобію з «князем росів» [15, с. 222].

Міжнародна ситуація на 970 р. та її геополітичне тло виглядали наступним чином. По-перше, обидва супротивники розуміли, що війни не уникнути. Проте, Цимісхій, маючи дипломатичний талант, вирішив переграти Київського князя. Віддаючи належну повагу полководчеському таланту Святослава Ігоровича, Іоанн I дійсно наважився на тонку гру [15, с. 222].

Через своїх послів він запропонував Святославу приєднати до його володінь Керченську протоку в обмін на відмову від подальшої експансії на землі Болгарського царства. Такою пропозицією імператор спрямовував князя на прямий конфлікт з печенігами і гарантовано убезпечував від інвазії свої володіння. Болгарія, на цей випадок, продовжувала розчавлено перебувати у складі Імперії [15, с. 223].

Проте, Святослав не задовольнився такою пропозицією. У листі-відповіді росський князь прямо заявив василевсу, що готовий на мирні

перемовини тільки після того, як візантійці викуплять у нього всіх полонених болгар та їхні міста (варто пам'ятати, що київський правитель був ласий до грошей) [62, с. 120]. Якщо ні, зухвало радив він Іоанну, імператору варто залишити європейські обшири й забиратися до Азії; всі європейські володіння Імперії мають бути передані йому, Святославу. Цимісхій повинен визнати зверхність правителя східних слов'ян [62, с. 120].

Листування ще тривало і василевс зробив останню спробу вгамувати Святослава: він йому нагадав про силу ромейської армії, про загибель флоту та війська батька князя Ігоря, й пообіцяв у випадку чергової відмови від миру виступити з армією назустріч Київському князю [15, с. 224]. Роздратований Святослав відповів ще грубіше: «Нехай імператор ромеїв не утруднює себе походом – ми самі невдовзі підійдемо до Константинополя [15, с. 224].

Таким чином, війна стала реальністю, якої не можливо було уникнути. Тоді Іоанн віддав наказ азійським військам негайно почати мобілізацію і готуватися до приплиття під стіни імперської столиці. Звідси їх чекав шлях на Болгарію, про що пише Лев Диякон [6, с. 174].

Сам імператор очолив свою улюблену гвардію «безсмертних» – важкоозброєних катафрактів; їх нараховувалось до 10 тис. Далі Іоанн відрядив брата своєї покійної дружини Марії Варду Скліра, разом з патрикієм Петром у болгарське прикордоння. За наказом василевса цей передовий загін провів на фронті залишок зими з 969 на 970 рік, щоденно тренуючи своє військо та забезпечуючи охорону кордону [86, с. 259].

Ще один важливий наказ Цимісхія: Склір мав організувати належні розвідувальні заходи у «прифронтових землях». Ромейські розвідники, переодягнені у росські одежі й володіючи мовою ворога, з'являлись у таборах супротивника і дізнавалися про його найближчі плани [48, с. 95]. Поки Варда Склір збирав і готував армію до війни, функції авангарду виконував загін, очолюваний магістром Іоанном Куркуасом Молодшим, сином Романа Куркуаса. Однак, молодий полководець манкував своїми обов'язками й лише

пиячив, втративши контроль над підлеглими [59, с. 348]. Поки Іоанн пив, росси безкарно грабували фронтірні села та селища.

Отримавши наказ, Склір увійшов у землі Болгарії, став табором і підготувався до нападу. Військо росів, підсилене підрозділами болгар, печенізькою ордою та угорською кавалерією прийняли очікуване для ромеїв рішення – напасти. Навесні 970 р. обидві армії зустрілись під Адріаноподем. І тут візантійці продемонстрували перевагу вишколеного професійного війська [35, с. 231].

Бій почав один з командирів Скліра – Іоанн Алакас, сам печеніг за походженням. Загін легкої кавалерії під його командуванням напав на ворожий стан і швидко повернувся у своє розташування. Ця воєнна хитрість вдалася: 30-тисячне військо росів напало на 12-тисячне ромейське. Візантійці вишикувались двома фалангами, а третю залишили у засідці [35, с. 231].

У вирішальний момент Склір віддав наказ і резерв вступив до бою. Катафракти за годину «перемололи» передову кавалерію печенігів й росси почали хаотично відступати. Воєначальника росів (джерела його імені не зберегли) Варда Склір сам розрубив мечем навпіл [35, 232]. Разом з тим, це перше, «ознайомче» боєзіткнення не носило розгромного характеру. Росси відступили із порівняно незначними втратами; у ромеїв втрати були не меншими [35, с. 232].

Подальші події розвивалися зі зростаючою швидкістю. Не маючи достатніх сил, Склір відмовився переслідувати набагато чисельнішого ворога. Росси зі свого боку продовжували безкарно грабувати населення околиць Адріанополя. Як відзначає болгарський історик-академік М. Дрінов, вони навіть дісталися південних кордонів Фракії, складаючи загрозу столиці Імперії [23, с. 116].

Ситуація для Цимісхія в цей час ускладнилася через згаданий заколот Лева Фоки. Святослав зробив спробу використати ситуацію на свою користь, але він теж не мав достатньо сил. Цимісхій знов вдався до виважених

дипломатичних перемовин: василевс відрядив посольство до князя з багатими подарунками і той таки погодився на коротке перемир'я за умови сплати данини [46, с. 56].

Після придушення столичного заколоту, Цимісхій в односторонньому порядку розірвав мирну угоду і поновив активні бойові дії (його надто роздратувала облога фортеці Филиппополь (Пловдив). У квітні 971 р. азійське військо, очолюване василевсом, форсувало Геллеспонт і ступило на територію Європи. Суходольну армію Імперії з моря підтримував бойовий флот у 300 суден [86, с. 245].

Більшість кораблів мали на озброєнні знаменитий «грецький вогонь». Цимісхій добре розумів: у війні зі Святославом йому необхідно було перехопити ініціативу і він це спромігся здійснити. Не чекаючи на підхід армії росів, він сам виступив назустріч Київському князю. Флот зупинився на Істрі, а василевс прибув до Адріанополя [71, с. 382]. Наступний важливий крок Цимісхія – він почав нав'язувати россам вже свою стратегію ведення бойових дій. Розвідка надавала все нових та нових даних, зокрема, що росси не перекрили гірські проходи [71, с. 382].

Від своєї розвідки Іоанн дізнався ще одну добру новину – слов'яни не чекали наступу ромеїв до свята Пасхи. Василевс зрозумів – це шанс вдарити наввипередки [71, с. 383]. Отже, на нараді полководців імператор висловив думку – негайно необхідно перекинути армію через незаблоковані гірські проходи. Наступного дня військо – 15 тис. піхоти і 13 тис. кавалерії (крім облогових машин та обозу під командуванням проедра Василя) почали свій рух. Подолавши швидким маршем гірські хребти, несподівано для росів Цимісхій опинився біля Преслави – столиці Болгарії [71, с. 383].

Ця друга битва виявилась набагато жорстокішою та кривавішою, й лише нищівна масована атака «безсмертних» вирішила долю боєзйткнення: загопи росів нарешті відступили [44, с. 309]. Вони сховалися за стінами міста, але 13 квітня 971 р. імператор, дочекавшись облогових машин та артилерії, почав штурм Преславля [44, с. 309]. Росси, очолювані Сфангелом,

мужньо й стійко оборонялися, але ромеї зламали опір й увірвалися в місто. Слов'янська дружина вишикувалась в центрі болгарської столиці і прийняла останній бій: всі до єдиного воїни загинули, жоден у полон не здався, лише Сфангел з охоронцями втік [94, с. 38].

Як повідомляє Лев Диякон, візантійці захопили (чи звільнили) Болгарського царя Бориса II, котрий перебував у росіїв в якості заручника. І вкотре Цимісхій вдався до дипломатичних хитрощів: він наказав підлеглим називати Бориса «володарем болгар» і той швидко став палким прихильником ромеїв [6, с. 179].

З успіхом Іоанн I продовжив свою масштабну дипломатичну гру. Він повсюдно розіслав гонців з повідомленням, що василевс з'явився на землі Болгарії не як завойовник, а як визволитель [73, с. 110]. Як наслідок, понад два десятки болгарських міст відкрили йому свої брами, серед них – Плесков, Динія, Констанція, Сливна [6, с. 179].

Бойові дії активізувались, напруга зростала. Зі столиці василевс із армією рушив на Доростол, де перебував сам Святослав з основними силами росіїв. Поки тривав похід, Цимісхій направив князю ще два листи, де радив останньому або залишити болгарські землі, або вирішити долю війни в генеральній битві. Для Святослава така пропозиція виявилась неприємною несподіванкою: це ж він завжди всім оголошував – «Іду на ви!» [59, с. 352].

Нині такий виклик отримав він сам. В ситуації що склалась, коли більшість болгар перейшло на бік ромеїв, перевага росіїв вже не була такою очевидною: візантійська армія нараховувала 45 тис. воїнів, у Святослава було лише 25 тис. бійців [59, с. 354]. Князь прийняв рішення обороняти місто, вдаючись при нагоді до контратак. Звісно, він переоцінив свої сили, свої шанси та свою вдачу. Крім того, Святослав явно недооцінив супротивника, вважаючи імператора нездарою [59, с. 354].

Святослав завжди майстерно використовував помилки ворога на свою користь. Авангардний розвідувальний кінний загін візантійців потрапив у засідку в лісі біля міста, й був повністю знищений. Коли Іоанн під'їхав на

місце сутички, він не знайшов жодного живого воїна [94, с. 39-40]. Тоді василевс віддав наказ вбити всіх полонених росів, яких було вдвічі більше. У відповідь, Київський князь наказав стратити 300 найзнатніших болгарських бояр; понад дві тисячі дрібної знаті він ув'язнив [62, с. 287].

23 квітня 971 р. почалася облога Доростола, однак вже наступного дня Святослав вдався до контрнаступу: великий загін росів вийшов за стіни міста і дав бій ромеям. Лев Диякон пише, що воїни Святослава витримали 12 ромейських атак, несучи ворогові значні втрати [6, с. 175]. Вкотре хід бою вирішили «безсмертні». Щоб не зазнати оточення та знищення, росси повернулися під захист міських мурів.

Зрозумівши, що Святослав ні на які поступки не погодиться, Цимісхій почав готуватися до довготривалої облоги і перебування свого війська в укріпленому таборі. Через два тижні по річці Істра до Доростола підійшов ромейський бойовий флот. Нарешті Святослав усвідомив – він потрапив у пастку; Цимісхій повністю оточив місто з усіх боків, перекривши россам всі можливості для відступу [94, с. 168].

Ще через день Святослав знов вдався до контратаки, але й вона виявилась невдалою: ромеї вже чекали на росів. Загинув улюблений полководець Святослава – воєвода Сфангел. Серед візантійців звитягою відзначився архонт Феодор Лалакон, особисто вбивший понад два десятки слов'янських воїнів [94, с. 168].

Облога тривала. З 29 червня в місті почався голод. Візантійці не квапилися штурмувати високі мури, а росси вже не мали сил майже щоденно організовувати контратаки. Облогові машини робили свою справу – стіни і башти Доростола почали руйнуватися [94, с. 169]. У відчаї Святослав вдався до ризикованої акції – вночі напасти на табір ворога і підпалити усю його облогову артилерію. Нічна атака мала частковий успіх: декілька франдебол та балліст було пошкоджено [94, с. 169].

Командир артилерійського парку – Іоанн Куркуас Молодший, був хворий і лежав у наметі. Коли він дізнався про напад, то швидко одягнув

обладунки, скочив на коня й рушив на нападників. Однак, його кінь потрапив переднім копитом у яму і Куркуас вилетів з сідла; росси підбігли та посікли його мечами. Тим не менш, мета нападу досягнута не була – з великими втратами росси під ранок повернулися до міста [75, с. 293].

Як розповідає той самий Лев Диякон, нічні нападники прийняли Куркуаса в золотих обладунках за самого василевса, і після повернення розповіли про його загибель Святославу. Почувши цю радісну звістку, на ранок князь вирішив зненацька напасти на ворога, проте, ромеї пильності не втратили. Чергове боекінчення мало сумні наслідки для росів – вони втратили майже половину своїх воїнів [6, с. 179].

У своїй історичній роботі Лев Диякон розповідає й про певні язичницькі обряди та ритуали, які побутували у «скифів» (під цією назвою у нього згадуються роси з Київської Русі). Ось що він пише: «Після кривавої сутички, скифи поховали вбитих за своїм обрядом і, волюючи умилювати своїх богів принесли їм язичницькі жертви. Вони нагромадили їх [мертвих] перед стіною (міською), розклали багато вогнищ та спалили, заколовши при цьому, за звичаєм пращурів, багато бранців, чоловік і жінок. Здійснивши цю криваву жертву, вони придушили [декількох] новонароджених немовлят та півнів, і потопили їх у водах Істри» [6, с. 179-180].

Внаслідок цієї невдалої сутички Святослав змушений був скликати військову раду. Після обговорення ситуації князь прийняв одноосібне рішення: «Ми не можемо із ганьбою повертатися на батьківщину, рятуючись втечею. Переможемо або загинемо!» [6, с. 180].

Візантійський історик зафіксував ще один, прикрий для ромеїв епізод облоги. 23 липня, вночі, 2 тис. росів на маленьких човнах нечутно пройшли повз ромейські галери, знайшли на південному березі річки провіант і, повертаючись, натрапили на невеликий загін візантійських кавалеристів, котрі збирали хмиз для багаття і поїли коней. Роси зненацька напали на них і всіх до одного перебили. Це засмутило Іоанна й до ранку, за його наказом,

артилерія руйнувала стіни міста майже безперервно. Крім того, він стратив усіх полонених росів (вже вдруге) [6, с. 180-181].

Наступного дня, 24 липня 971 р., роси вийшли з центральної міської брами і вишикувались для вирішальної битви; Святослав стояв перед військом верхи на білому коні. Битва розпочалася й під обід роси почали брати гору; ромеї відступили, втрачаючи найкращих командирів [59, с. 318].

Візантійські джерела, які дійшли до наших днів, з достатньо великими подробицями описують всю битву в цілому, та її окремі етапи, епізоди й колізії. Наприклад, в ході відступу один з візантійських командирів – Феодор Містія, був відрізаний від своїх воїнів; така подробиця свідчить про щільність переслідування россами. Навколо нього розгорнувся жорстокий двобій. Він схопив за черес вбитого ним росса і прикривався тілом як щитом. Невдовзі до нього пробилися його солдати, які допомогли командирі вийти з оточення і продовжили організований відступ, на лінію головних сил [75, с. 277].

В опис битви потрапив ще один ромейський командир – Анемас. Він командував одним з гвардійських загонів василевса. В цей день Анемасу вдалося пробитися в центр війська росів, де перебував сам Святослав. Анемас викликав його на герц. Великий князь Київський, звісно, прийняв виклик [94, с. 198]. Билися вороги на мечох.

Анемас виявився спритнішим воїном й Святослав отримав декілька поранень. Можливо, якби двобій не припинили, Київський князь мав шанс загинути від руки візантійця. Охоронці князя припинили цей герц і мали намір вбити Анемаса, але Святослав, людина честі, віддав наказ його відпустити та звільнити дорогу до своїх. Візантійський воїн дійсно дістався до розташування свого війська і продовжив участь у битві [94, с. 199].

Деякі подробиць про битву під стінами Доростола зберігає «Повість временних літ» Нестора-літописця. Цілком природно, що в цьому першому історичному давньоруському творі образ Святослава Ігоровича подається та інтерпретується виключно в героїчних, патріотичних тонах. Ромеї для Нестора – вбивці, вороги та загарбники, а князь та його дружина – звияжні

воїни, які б'ються за свободу своєї рідної землі й визволення братів-болгар від візантійського поневолення.

Діаметрально протилежну точку зору обґрунтовує у своєму історичному опусі Лев Диякон. Іоанн Цимісхій у нього – так само василевс-визволитель, захисник болгарського народу, борець за справедливість, покровитель православної віри, який продемонстрував свою милість і не стратив нахабного та підступного князя-язичника [6, с. 183]. Обидва автори замовчують головне – боротьбу двох потужних та агресивних держав за ослаблене, знесилене Болгарське царство.

Повертаючись до висвітлення подій, пов'язаних з останньою битвою і останнім днем візантійсько-росської війни, доречно виокремити ще декілька повідомлень, котрі наводить Лев Диякон. Отже, кульмінація битви відбулась після полудня. Росси розвивали свій наступ і для ромеїв настав критичний, разом з тим – вирішальний момент.

Й тоді Іоанн Цимісхій особисто очолив «безсмертних» та повів їх в контратаку. Джерела повідомляють: раптом піднявся сильний буревій і пил забив очі россам; вони дещо уповільнили своє просування вперед й це для них стало фатальним моментом. Важкі катафракти врубалися в шикуння россів; сам Цимісхій залишався до кінця битви на вістрі атаки [6, с. 184].

Ромеям вдалося зім'яти лави загонів Святослава і вони не втримали своїх позицій. Шанс на перемогу Великий князь Київський втратив. Під вечір, в тил россам з резервним загоном легкої кавалерії зайшов Варда Склір: організований відступ слов'янського війська перетворився на панічну втечу. Ще одне поранення отримав і сам Святослав [4, с. 45].

З залишками свого війська князь відступив у місто, а невдовзі (наступного дня) відрядив послів до василевса ромеїв просити миру. В обмін на врятування свого війська Святослав давав обіцянку відмовитися від Болгарії, звільнити всіх полонених візантійців та болгар, дозволити торгівлю ромейським купцям на землях своєї держави. Цимісхій погодився на

прохання родича (він не хотів засмучувати дружину Анну, доньку князя) [54, с. 83].

Наявні джерела, де фігурує битва під Доростовом, наводять й статистичні дані: князь Святослав Ігорович в ромейському поході втратив біля 18 тис. воїнів; ромейські втрати сягають 15-16 тис. [4, с. 46]. Лев Диякон констатує зі свого боку, що візантійцям дісталось майже 20 тис. щитів й набагато більше мечів [6, с. 197].

Сучасні історики розгорнули велику дискусію стосовно даного питання. Більшість з них вважає, що всі джерела – і слов'янські, і візантійські, і латинські, значно перебільшують кількість загиблих з обох боків. Разом з тим, залишається очевидним: у Святослава Ігоровича більше не залишилось достатньої кількості воїнів, щоб надалі продовжити з Імперією війну за Болгарію [71, с. 431].

Таким чином, лише за чотири місяці імператор Іоанн розгромив небезпечного ворога і повернув Імперії Болгарію. Болгарське царство офіційно визнало свою васальну залежність від Візантії; в болгарських містах осіли ромейські залоги [71, с. 431].

Столичне місто Преславль перейменували в Іоаннополь (на честь імператора), а Доростол у Феодорополь – на честь Св. Феодора Стратилата, покровителя візантійської армії [65, с. 219]. Так само, Цимісхій ліквідував Болгарське патріаршество і оголосив, що віднині Болгарія входить до Константинопольського діоцезу. Правитель Болгарії з усією своєю родиною опинився в столиці східної Імперії [95, с. 280].

На честь такої знаменної перемоги Іоанн I влаштував собі Великий тріумф, як колись римські імператори. Після урочистої літургії в Святій Софії, Цимісхій поклав на соборний вівтар корону Болгарських царів. Борис привселюдно відмовився від своєї влади, задовольнившись почесним титулом ромейського магістра; його брата Романа оскопили, щоб він ніколи не мав претензій на трон [95, с. 280]. Тепер Цимісхій міг собі дозволити короткий відпочинок перед новими походами на мусульманський Схід.

Зрештою, в межах підсумку, можна констатувати наступне. В ході антироської військової кампанії, ретельно підготовленої й підтриманої добре організованою роботою тила, Цимісхій проявив себе талановитим полководцем, далекоглядним дипломатом і державним діячем. Він переміг та вигнав за межі Імперії одного з найнебезпечніших її ворогів – Великого князя Київського Святослава Ігоровича.

Вся Східна Болгарія увійшла до складу Східної Римської імперії як одна з провінцій, на правах васалітету. З точки зору мілітарного мистецтва, «болгарська кампанія» або візантійсько-роська війна 970-971 рр. продемонструвала ключову роль військової дисципліни, тактичної злагодженості й тилової організації, котрі в другій половині X ст. характеризують особливості візантійської армії та флоту.

Розділ 4. Східні воєнні кампанії імператора та їх наслідки для Візантійської держави

Після такої блискучої перемоги, Іоанн Цимісхій зробив на півроку перерву для своїх мілітарних виправ. Останні місяці 971 й перші місяці наступного, 972 р. імператор зайнявся реформуванням імперського бюрократичного апарату. Крім класів і рангів, він збільшив перелік почесних титулів та придворних звань (палацових посад) [36, с. 133].

Доречно підкреслити, що титули не відігравали лише роль почесних відзнак. Той, хто отримував або купував собі відповідний титул, набував права на отримання регулярних грошових виплат з державної скарбниці. Титули та посади в Східній Римській імперії не мали спадковий характер. Разом з тим, титул василевсом жалувався пожиттєво [36, с. 133].

Державний службовець в Імперії (чиновник) за законодавством мусив прослужити на користь держави не менше 30 років. Кожні п'ять років йому підвищували зарплатню за вислугу. Нагороди від імператора так само оцінювались у грошовому еквіваленті; їх можна розцінювати як своєрідну «премію» [92, с. 138].

Цимісхій розширив найвище коло титулів, котрі дарувались виключно родичам імператора, або чиновникам вищого рангу та 1 класу. До нього, наприклад, входили магістри, анфіпати, патрикії і протоспафарії. На середину X ст. магістрів в Імперії було 12. Кожний з них отримував фіксовану річну зарплатню – 24 літри золота (1540 золотих номізм) [83, с. 305].

Найнижчу категорію бюрократичного апарату складали епопти (укладачі податкових списків) й практори (безпосередні збирачі податків). Майже 70% усього візантійського чиновництва зосереджувалось у столиці. Крім двох сенатів – загальнодержавного й столичного, а також Священного Синкліту та імператорської канцелярії, в структуру бюрократичного апарату входило 24 логотесії (міністерства) [83, с. 305]. Вся імперська адміністрація поділялась на дві частини – військову та цивільну.

Наприклад, до складу цивільного управління лише столиці входило 60 відомств. Вся владна інституція в державі за врядування Іоанна Цимісхія складалась з 2800 чиновників (до нього їх було 2400). Зі свого боку імператор

збільшив кількість службовців у 4 логотесіях – оборонному, морських справ, прикордонних справ, розвідки й контррозвідки [72, с. 256]. Для порівняння: в країнах Західної Європи у X ст. ще не сформувалось навіть централізованих держав з відповідними органами управління.

Активно фінансувалась Цимісієм і поштова логотесія (міністерство зв'язку); з іншого боку, він урізав кошти логотесії з організації імператорських розваг, святкувань та бенкетів [72, с. 256]. У занедбаному стані при ньому залишалась логотесія шляхів (міністерство комунікацій). Як вже згадувалось, всі роки свого правління Іоанн боровся з корупцією та хабарництвом, проте, за іронією долі, можливо був отруєний саме хабарником [72, с. 557].

У X ст. в Імперії активно розвивалися ремесла та міське ремісниче виробництво. Головним джерелом, яке фіксує візантійську ремісничу галузь тієї епохи, залишається відома «Книга єпарха» – статут столичних корпорацій. В даному зводі законів регламентується діяльність 22 професій. Ремесла, за рівнем престижу та соціальної статусності, ділились на 4 категорії (найнижчі ремесла в «Книгу єпарха» взагалі не були вписані) [68, с. 142].

Всі корпорації підпорядковувались міському (столичному) голові – єпарху. Найпрестижнішими професіями вважались такі – ремесло ювелірів, зброярство (ковалі-зброярі), майстри з виготовлення шовкових тканин, негоціанти (купці, які займалися експортом товарів), майстри-іконописці, інженери фортифікаційних споруд, лихварі та перекладачі (толмачі) з іноземних мов [68, с. 142].

До наступної категорії професій входили такі: гончари, чинбарі, перукарі, миловари, ткачі вовни, килимарники й текстильники, складуви, майстри з виготовлення паперу [68, с. 142]. Ще нижче йшли кораблебудівельники, каменярі, «мостовики» (будували шляхи та мости) й будівельники, майстри, які плавили залізо, мідь, олово, свинець та бронзу [68,

142-143]. Найменш «популярними» були професії сажотруса, ринкового продавця та прибиральника вулиць (двірника) [68, с. 143].

Іоанн Цимісхій доповнив і розширив деякі пункти й приписи «Книги епарха», одночасно розширивши низку повноважень міського керівництва цими «професійними союзами» [8, с. 203]. При ньому збільшилась і система оподаткування (на потреби армії та ведення війн). Розширив імператор і повноваження урядових відомств – секретів [8, с. 203].

Нарешті, за сприяння василевса в Імперії зросла й кількість православних епархій (єпископських кафедр). В Малій Азії їх нараховувалось 370, в балканських провінціях – 100. Ще 30 архієреїв склали столичний церковний орган управління – Синкліт [8, с. 203].

Разом з тим, Ліутпранд Кремонський розповідає про парадокс, котрий його здивував: єпископи Візантійської Церкви мали у своєму розпорядженні величезні багатства, а їхній побут майже нічим не відрізнявся від побуту звичайних селян або бідних ремісників [68, с. 157]. Подорожуючи з дипломатичною місією в середині X ст. містами й провінціями Східної Римської імперії, він у своєму творі, крім політичних та релігійних аспектів, приділив увагу і побутовими ромейським реаліям тієї епохи.

Перше, на що він звернув увагу, це майже тотальна апатія й нелюб'язність представників різних верств населення до гостей – від чиновників і міністрів, до єпископів та купців. Ось що він пише: «Шостого грудня ми прибули у Левкадію, де, як і в усіх інших місцях, були доволі нелюб'язно прийняті місцевим єпископом. Запевняю чесним словом, що в усій Візантії я не зустрів жодного гостинного єпископа. Вони багаті й разом з тим бідні, багаті на золото, яким наповнені скрині, бідні на прислугу та домашні зручності.

На одинці сідають за неокритий стіл, їдять грубу їжу і п'ють з маленьких стаканчиків каламутне питво. Самі продають й купують, зачиняють та відкривають двері, самі собі прислужують і доглядають за худобою ... Але, нехай милує їх Бог. Вони, мені здається, тому жадібні до

грошей, що їхні церкви обкладені податковим збором. Левкадський єпископ запевняв мене, що зі своєї єпархії він щорічно повинен вносити василевсу сто золотих солідів, так само й інші єпископи, дивлячись від їх прибутків» [7, с. 54].

Доречно додати: Іоанн Цимісхій, як і його попередник, теж збільшив податки для всіх верств населення Імперії; не оминуло це і православний клір. Привілеями та пільгами користувались лише генуезці та венеційці, а також – декілька родичів василевса (переважно – воєначальники) [95, с. 270].

Ще один цікавий опис Ліутпранд Кременський залишив стосовно святкування ромеями православного Різдва. Ось що він повідомляє: «Святкувати Різдво було призначено в залі Дев'ятнадцяти диванів, куди запросили і мене... Василевс і його гості напівлежачи, на старий римський манер, їли з золотих тарілок та пили із золотих арабських кубків, прикрашених коштовним камінням. Настав момент, коли стеля розсунулась і на стіл спустилися на ланцюгах важкі золоті посудини з фруктами. Між безперервними змінами страв гостей розважали танцюристи і співаки, фокусники, жонглери й акробати. У дальньому кутку зали по клітці сновигав лев, а у фонтані плавали два крокодили» [7, с. 56-57].

Навесні 972 р. Цимісхій починає готуватися до Другого сирійського походу. У візантійську армію влилося ще 10 тис. вірменських воїнів царя Ашота III. Отже, під кінець червня Іоанн I вирушив із військом на Схід. Метою даної воєнної кампанії було повернення колишніх сирійських володінь до складу Імперії. Очікувалась важка війна з мусульманами [82, с. 179].

Згідно з джерелами, правителі арабського Сходу теж чекали на прихід у їхні володіння василевса ромеїв. Для самого Іоанна I це була визвольна християнська місія. Без особливих утруднень візантійська армія форсувала Євфрат, однак, її подальше просування вглиб малоазійських земель дещо уповільнилось через спеку, нестачу води й пустельні обшири [82, с. 179].

Особливістю цього сирійського походу було те, що більшість міст здавалося Цимісхію без бою, оскільки в них жило здебільшого християнське населення та іудеї. Першим пав Емет, другим містом став Мієфарким (Мартирополь) – найкрупніший торгівельний центр Месопотамії [98, с. 750]. Взявши з Мієфаркіма великий викуп, імператор вирушив у південні області регіону. Третім містом на шляху просування його війська була Низибія (Нисибіс). 12 жовтня 972 р. Іоанн в'їхав у її ворота [98, с. 750].

Пограбувавши цю та сусідні області, василівс вирушив на Екбатан – емірську столицю. Природно, тут ромеям арабська залога дала відсіч і Цимісхій, несподівано для своїх полководців, відмовився починати облогу нескореного міста. Насправді це було стратегічно вірне рішення: військом вже поширились дизентерія, лихоманка та харчові отруєння; закінчувався провіант і найголовніше – питна вода; військо само перебувало в оточенні смертоносної пустелі [6, с. 181].

В ситуації, що склалась, Іоанн прийняв ще одне вірне рішення – припинити похід і повертатися у Константинополь. У лютому 974 р. Цимісхія зустрічали столичні вежі. По прибутті він змушений був терміново зануритися у вирішення церковних справ [80, с. 282].

Майже весь рік військо тренувалось та готувалось до нового походу. Після оволодіння Північною Сирією, на ромейську армію чекала Палестина. Й дійсно, в березні 975 р. імператор вирушив у Святу Землю «звільняти» Гроб Господень. Судячи з опису джерел, він діяв в дусі латинських хрестоносців. Першим палестинським містом, яким Цимісхій оволодів, став Мемпеце [95, с. 259]. Тут майже половину населення склали купці-іудеї.

Другим пало палестинське місто Габаон, третім – фортеця Апамея (її захопили штурмом) [6, с. 181]. Далі візантійський імператор вирушив на сирійську столицю Дамаск (дрібні торгівельні містечка Палестини зі змішаним іудо-християнським населенням більше його не приваблювали). Важливо підкреслити, що у Дамаску в X ст. кількість жителів сягала майже 600 тис. чоловік [6, с. 181]. Проте, сталося несподіване навіть для самого

Іоанна: коли його армія підійшла до стін колишньої римської провінції, готуючись до штурму, – міська брама відкрилась і жителі-християни зустріли Цимісію з багатими дарунками [6, с. 182].

Відпочивши два тижні у Дамаску, імператор вирушив на мусульманський Ліван. Першим штурму і захоплення зазнало місто Ворзо (Калат-Берзе) з доволі великою арабською залогою. З ліванських територій Іоанн Цимісій далі вирушив у Фінікію, захопив місто Валанею (Банійас) і взяв в облогу фортецю Верит [95, с. 277]. Після захоплення ця арабська фортифікаційна споруда була зруйнована (імператор розлютився через шалений спротив її захисників). Отже, ліванські та фінікійські землі візантійцями значною мірою були упокорені.

Георгій Кедрин з даного приводу із пафосом писав: «Народи перебували у великому страху перед гнівом Цимісію, і меч християн немов серп косив невірних. Жоден мусульманський правитель не наважувався чинити василевсу спротив» [2, с. 165].

Всі історики X-XII ст. – і арабські, і візантійські, і латинські (папські та німецькі) визнають: східні походи Іоанна I Цимісію, що тривали протягом 972-975 рр., без сумніву, були вдалими та переможними [90, с. 106]. Найбільша увага в джерелах приділяється плану василевса по захопленню (чи звільненню) Єрусалима, контрольованого арабами.

Як відомо, відвоювати Місто Христа Цимісію так і не вдалося: араби, не наважуючись дати василевсу генеральну битву, постійно ухилялися від неї. Вони відсиджувались в обороні у фортецях або ховалися в глибині пустель. Така тактика виявилась в тій ситуації виграшною: Цимісій залишати за своєю спиною ворога «в принципі» не мав права, й він на це не пішов [56, с. 263].

Таким чином, араби тактично переграли василевса, і це не дозволило йому взяти в облогу й штурмувати Єрусалим; на ризик імператор не наважився (до того ж він не збирався жертвувати своїм військом). Отже, відмовившись зробити спробу таки «звільнити» кувуклію Спасителя, Іоанн

прийняв інше стратегічне рішення – «звільнити» від влади арабів залишки територій Палестини, Сирії й Фінікії [77, с. 173].

Візантійська армія вирушила уздовж морського узбережжя на Північ і, протягом квітня-травня 975 р. ці території дійсно були повністю звільнені від мусульманської присутності; жоден емір не спромігся організувати василевсу достойної відсічі [77, с. 173]. Так само, варто пам'ятати: в середині X ст. близькосхідний арабський світ перебував у стані кривавих династійних усобиць. Армії емірів, каліфів та султанів не збиралися об'єднуватися проти спільного християнського ворога – ромейську Імперію [77, с. 174].

Нарешті, 14 червня 975 р. візантійці підійшли до Триполі і взяли його в облогу. Однак, сама армія (і Цимісхій це добре бачив та розумів) вже майже вичерпала свій запал і войовничий моральний ресурс; давалися взнаки – втомленість, виснаженість, хвороби, психологічна пригніченість, апатія до можливих нових перемог. І вдруге імператор не наважився продовжити облогу; крім того, як вже згадувалося вище, він завжди піклувався про свою армію й даремно не ризикував життям свої воїнів [77, с. 174].

Знявши облогу з Триполі, Цимісхій почав методично спустошувати та плундрувати прибережні торгівельні містечка й області. 16 липня 975 р. імператор повністю припинив облогу міста і віддав наказ війську вирушати до ромейської столиці [77, с. 175]. На зворотному шляху візантійська армія пройшла епірськими землями, котрі теж зазнали пограбування.

Повернувшись у Константинополь, Цимісхій зайнявся флотом. Він почав посилювати воєнні бази на Криті, Кіпрі, Родосі, Хіосі й Наксосі. Наступний крок василевса – збільшення мілітарної присутності в італійському катепанаті. У портовому містечку Брундізій він вирішив створити нову воєнно-морську базу (але не встиг) [77, с. 176].

Іоанн Скилиця, описуючи останні місяці правління Цимісхія, акцентує увагу на тому, що василевс, після повернення з Другого сирійського походу, до самої смерті шкодував про свою головну невдачу й невиконану мету – звільнення Єрусалиму [4, с. 48]. Як відомо, Єрусалим був завойований

рицарями-хрестоносцями лише в ході Першого Хрестового походу (1097-1099).

Знаний чернівецький історик В. Балух, у своїй «Візантиністиці» так характеризує добу правління василевса ромеїв Іоанна I: «Цимісхієві вдалося не лише закріпити всі завоювання Никифора Фоки, а й значно розширити їх, завдяки чому Візантійська держава помітно зміцнила свої позиції в Передній Азії» [11, с. 297].

Лев Диякон – головне джерело історії врядування Цимісхія, у подробицях описав зворотний шлях імператора у Константинополь. Василевс пройшов через великі області Лонгініану й Дризу – центр Каппадокії Кесарійської, де змушений був навести порядок в органах місцевої влади. Йому поскаржились на проедра Василя Нофа (того самого, що у 969-971 рр. спекулював цінами на зерно) [6, с. 292].

Діючи «на упередження», під час бенкету на честь василевса Ноф вірогідно отруїв вино і пригостив Іоанна. Продовжуючи шлях до Константинополя у супроводі того ж Нофа, імператор відчув себе погано, зрозумів що отруєний й склав заповіт; лікарі діагностували йому так і не поставили. У столицю він в'їхав смертельно хворий.

Іоанн ще встиг відвідати щойно зведений ним храм Христа Спасителя на Халці й відстояти літургію. Влаштований йому населенням столиці триумф василевс сприйняв мляво. Вже прикутий до ліжка, Іоанн оголошував свої останні розпорядження: всі свої особисті добра і майно роздати столичним біднякам та нужденним; для обряду соборування, сповіді й причащення він покликав Миколая, митрополита Адріанопольського [6, с. 299-293].

Помер Цимісхій 10 січня 976 р., перебуваючи у молитовному екстазі. Лев Диякон описує його смерть наступними словами: «Такого завершення життя зазнав імператор Іоанн, муж невеликого зросту, проте геройської сили, котрий у боях був звияжним та непереможним, а у небезпеках хоробрим і безстрашним» [6, с. 295].

Проте, це лише одна з двох «офіційних» версій причин смерті василевса. Друга – він ще у Палестині отруївся, захворів на гепатит або дизентерію, і помер саме від дизентерії. Разом з тим, у наявних джерелах найчастіше фігурує перша версія, тому, й більшість візантиністів так само притримується версії отруєння Цимісхія Нофом [95, с. 290]. Наступником Іоанна I став син Феофано (його колишньої коханки), надто жорстокий та мстивий (характер він успадкував від матері) Василій II Булгароктон.

Зрештою, узагальнюючи мілітарну діяльність Іоанна Цимісхія у другий період свого короткого володарювання, можна відзначити: Другий сирійський похід василевса був не менш вдалий, ніж перший; йому вдалося повернути до складу Східної Римської імперії три найбільші провінції Малої Азії (раніше втрачені ромеями) – Сирію, Фінікію, Палестину. Мусульманський Схід не спромігся організувати відсіч візантійському нашестю, яке, значною мірою, носило хрестоносний характер.

Висновки

Резюмуючи викладений в магістерській роботі матеріал, необхідно зробити низку висновків.

1. Іоанн I Цимісхій прийшов до влади шляхом змови та реалізації державного перевороту, надихувачем котрого була Феофано – дружина попереднього василевса ромеїв, Никифора II Фоки. Він, разом з декількома своїми прибічниками, представниками аристократичних родів, увірвався у покої законного імператора та вбив його як тирана. Разом з тим, цей антилегітимний вчинок був схвально сприйнятий столичною більшістю: Іоанна підтримали і чиновники, і вельможі, і сановники, і військові, і городяни, і навіть частина архієреїв.

2. Цимісхій посів на імператорський трон у 969 р., в умовах, коли столична знать і жителі Константинополя опинились за крок до антиурядового повстання й громадянської війни. Константинопольська патріархія та Священний Синкліт зі свого боку так само підтримували бунтівні настрої населення. З труднощами новому василевсу вдалося придушити дві апостасії проти себе і налагодити взаємопорозуміння з патріархом.

Іоанн I розробив ефективний зовнішньополітичний курс і чітку мілітарну програму, які в цілому йшли в руслі активної завойовницької політики Никифора Фоки. Стрижнева мета стратегічних планів Цимісхія на міжнародній арені була першочергово орієнтована на відвоювання та повернення колишніх територіальних володінь Імперії у Передній Азії й Центральній Європі.

3. Структурно-організаційні засади та особливості візантійської армії на середину X ст. мали низку нововведень. В першу чергу змінилися тактичні прийоми: роль і значення піхоти на полі бою зрівнялися з атакуючими функціями кавалерії. По-друге, були створені кінні загони важкої й надважкої кавалерії. По-третє, збільшилась чисельність загонів професійних найманців, імператорської гвардії, частин іноземних найманців. Фемне військо почало відігравати другорядну чи допоміжну роль у масштабних боєз'їзках.

Так само зросла загальна чисельність війська, командного складу всіх ланок та рангів, бойового флоту та прикордонних загонів. Крім того, покращення і вдосконалення зазнало військово-спорядження (амуніція), зброя, обладунки, постачання армії провіантом й фуражем; кількісно збільшився парк артилерії та облогових машин. Ромейське реформоване військо набуло мобільності, маневреності, вміння швидко перегруповуватись і змінювати шиккування.

4. У війні Іоанна Цимісхія з Великим князем Київським Святославом Ігоровичем за володіння Болгарією імператор Візантії продемонстрував усі переваги ромейської стратегії і тактики, можливості армії та бойового флоту. У вирішальній битві під стінами болгарського Доростола візантійське військо виявило злагодженість і стійкість. Ця ромейсько-росська баталія увійшла в аннали мілітарної історії європейського Середньовіччя.

Значний розголос вона спричинила і в мусульманському світі з його усталеною непримиренною антихристиянською позицією, одночасно кардинально (до кінця X ст.) змінивши геополітичну ситуацію на Балканах; так само суттєвих змін та переорієнтації зазнали магістральні вектори міжнародних дипломатичних контактів.

5. Два вдалих сирійських походи імператора Цимісхія, при військовій підтримці Вірменського царя Ашота III, вплинули, на цивілізаційному та конфесійному рівнях, на формат старих міждержавних відносин. Візантійська держава повернула собі колишній домінуючий і контролюючий статус в регіоні. Православна Сирія не чинила великого спротиву, сприймаючи

візантійців, очолюваних Іоанном I як визволителів та захисників від мусульманського поневолення. Разом з тим, Імперія активізувала в цьому багатому близькосхідному регіоні свої торговельно-економічні операції.

6. Масштабна переможна кампанія у Сирії, Лівії, Фінікії, Йорданії та Палестині зміцнила авторитет ромейської зброї серед арабських правителів. З іншого боку, переконливо й талановито реалізовані імперські мілітарні пріоритети сприяли підвищенню візантійського міжнародного авторитету та цивілізаційної ваги.

Азійські реалії 60-х – 70-х рр. X ст. виявились привабливими й сприятливими для ромейської експансії, оскільки численні ісламські емірати перебували в стані перманентних династійних усобиць і чвар. Не останню роль відігравали володарі північноафриканських державних утворень – берберські керманічі й племінні вожді. Ефективність арабських походів Іоанна I зберігала свій вплив до початку XI ст.

7. Наслідками завойовницької політики василевса Східної Римської імперії стали: повернення мілітарної могутності та дипломатичного впливу Візантії на міжнародній арені; на обох континентах – і в Європі, і в Азії, її зовнішньополітичний статус (а також курс) отримав ознаки значимості та авторитету; Імперія повернула (приєднала) до свого складу і взяла під контроль майже всі, втрачені протягом VIII-IX ст. території та володіння; у християнському світі Візантія знов зайняла лідируючі позиції, це визнали навіть Римська курія й папський престол.

Паралельно, візантійська економічна активність зросла у Південній Італії та на островах Егейського моря; налагодилися дружні зв'язки зі Священною Римською імперією в «Оттонівську добу»; Балканський півострів опинився майже під повним політичним, економічним і релігійним контролем з боку Константинополя.

Цитати

Цитати

40

- 1 Specialty - history and archeology (032), Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
- 2 The work highlights issues related to the period of the reign of the Emperor of the Eastern Roman Empire (Byzantium) John I Tzimischios, his foreign policy course and the wars he waged during all the years of his reign on the Roman throne.
- 3 «Антаподосис у шести книгах»
- 4 «Занепад і падіння Римської імперії»
- 5 «Історія Візантійської імперії»
- 6 «Візантійські портрети»
- 7 «Головні проблеми візантійської історії»
- 8 «Від Царгороду до Києва: Анна Порфірородна»
- 9 «Особлива доля й гірка спокута чекали і на Феофано, і на інших змовників. В цьому їм невдовзі довелося переконатись»
- 10 «... котрий переміг усіх, крім власної дружини»
- 11 «Обличчя [він мав] біле, здорового кольору, очі блакитні, погляд гострий, ніс тонкий, співрозмірний, борода зверху руда й надто звужена по боках, а знизу правильної форми й не підстрижена. Він був малого зросту, але з широкою груддю та спиною; в ньому таїлася гігантська сила, руки мали спритність й нездоланну могутність; геройська душа його була безстрашною, непереможною і відрізнялась вражаючою для такого маленького тіла відвагою. Він один безбоязно нападав на цілий загін та, перебивши багато [ворогів], зі швидкістю птаха повертався до свого війська, цілий і неушкоджений. У плиганні, грі у м'яч, киданні спису й стрільбі з лука він перевершував усіх своїх однолітків. Говорять, він вишикував у ряд чотирьох скакунів і, птахом промайнувши над трьома з них, сів на останнього. Він так мітко спрямовував дротик у ціль, що той пролітав крізь отвір розміром з кільце ... Він клав шкіряний м'яч на дно скляної чаші й, пришпоривши коня, проносився на повному галопі, вдаряючи по ньому рукояттю списа так, що м'яч підплигував й устрілювався у повітря, чаша ж залишалась цілою і не рухалася з місця. Він всіх перевищував щедрістю й багатством дарів ... Але недолік Іоанна полягав у тому, що він понад міру напивався на пірах та був жадебний до тілесних насолод»
- 12 «Нестаток харчів та голод, який поширився по всіх усюдах, третій рік пожирав ромейську імперію; погрожувало нашестя россів, котре не передвіщувало нічого доброго; карфагеняни (африканські мусульмани) та араби мали намір напасти на щойно підкорену ромеями сирійську Антіохію»
- 13 «монашої республіки»
- 14 «чистий запорожець на Київському престолі»
- 15 «діяти золотом та переконаннями»

- 16 «Ашотові, царю царів. Мій духовний син! Дізнайся про дивні справи Божії, що розгорнулись над нами, й про дивні наші перемоги, котрі демонструють, як важко досліджувати глибину благоді Божої. Ми маємо намір повідомити тобі, сину мій, про блискуче свідчення милості, яка вилилась на спадок Його у цьому році за посередництва царства нашого. Бо тобі як християнину й вірному другові царства нашого буде приємно дізнатися про це й скласти хвалу величі Христа, Спасителя нашого. Ти побачиш, що Бог є незмінним покровителем християн, оскільки Він дозволив, щоб царство наше підкорило весь перський Схід, ти дізнаєшся, як ми взяли в мусульманському місті Нисибі мощі патріарха Іакова, як ми примусили платити нам данину і як увели в полон багато бранців»
- 17 «На початку квітня, повідомляє імператор, зібравши наші кінні війська, ми почали похід й увійшли у Фінікію й Палестину, щоб переслідувати проклятих африканців (берберів), які володіли Сирією. Виступивши з Антіохії, ми тримали шлях через області, які донедавна належали нам, ми знов повернули їх під свою владу, наклали на них величезну данину і взяли великий полон. Прибувши під стіни Емеси, котра була під нашим володарюванням, ми були прийняті жителями з честью, звідси рушили до Баальбека, стародавнього Геліополя, – це було величне, величезне, багате, з великими харчовими припасами місто. Тут нас зустріли як ворогів, але ми розігнали тих, хто виступили проти нас озброєними»
- 18 «Ми добре підготувались й розпочали облогу міста, ми захопили його, полонивши багато юнаків та дівчат. Нам дісталось тут багато золота та срібла, і великі стада худоби. Звідси ми пішли на Дамаск і прийняли рішення до його облоги, але правитель міста, стара і розумна людина, вислав нам на зустріч уповноважених з коштовними подарунками, просячи нас не паплюжити міста, не урабівлювати жителів і не брати в полон, як це зроблено з Баальбеком, і не спустошувати країну. За це запропонували нам в дар багато породистих коней і дорогих мулів у пишній збруї. Величезну подать ми поділили між воїнами. З жителів ми взяли зобов'язання, що вони назавжди залишатимуться у нашому послуху з покоління в покоління. Правителем Дамаска ми призначили знатного жителя Багдада, на ім'я Турка, який присягнув нам з 500 вершниками і прийняв християнську віру. Населення зобов'язалося нам сплачувати данину і вести боротьбу з нашими ворогами. Звідси ми вирушили до Тиверіадського озера, де Спаситель наш Ісус Христос сотворив чудо з двома рибами й п'ятьма хлібами. Коли ми почали облогу міста, жителі принесли нам свою покору й багато дарів і, не рахуючи інших предметів, 30 тис. тасганів. Вони просили надати їм керманіча за нашим призначенням і дали письмове зобов'язання залишатися завжди у нашому підданстві й сплачувати данину. Тоді ми позбавили їх від розору та спустошення, оскільки це – батьківщина Святих Апостолів. Так само ми вчинили і в Назареті, де Свята Діва Марія почула з вуст янгола Благую Вість. Дійшовши до гори Фавора, ми побачили місце, де сталося Преображення нашого Господа. Під час нашої тут зупинки явилися жителі Рамли та Єрусалима і просили нашого покровительства. Вони просили надати їм правителя, визнали себе нашими данниками та погодилися визнати нашу владу. Наше бажання було звільнити Святий Гріб Христа від наруги мусульман, і ми поставили воєначальників в усіх місцях, які підкорилися нашій владі: у Бефсані (Скифополі), Беннісареті та Акрі 36 (Птолемаїді) жителі зобов'язалися сплачувати нам щорічну данину й жити під нашою владою»
- 19 «Звідси ми направилися в Кесарію (Палестинську) і підкорили її, і, якби ці прокляті африканці, що утвердилися в ній, не знайшли собі притулку в приморських фортецях, ми за допомогою Божою дійшли би до Святого Граду Єрусалима й принесли би молитви на цих святих місцях. Оскільки жителі приморських міст розбіглися, ми обмежилися упокоренням верхньої частини цієї країни і призначили над нею правителя. Йдучи морським шляхом, ми дійшли до знаменитого Беріта (Бейрута), оточеного міцними мурами. Захопивши його після жорстокої битви, ми взяли у полон 1000 африканців і поставили над ним начальника за своїм вибором. Звідси ми рушили на Сидон. Але, коли жителі міста дізналися про наш намір, вони направили до нас своїх старійшин і просили прийняти їх під владу нашого царства, присягаючись платити данину і бути завжди вірними нашими рабами. Далі ми дійшли до древньої і сильної фортеці Біблос, яку захопили штурмом; проходячи морським узбережжям, ми оволоділи всіма містами, піддаючи їх пограбуванню і урабівлюючи жителів, до того ж мусили тримати шлях через вузькі стежини, котрими ніколи не проходила кіннота. Нам траплялися на шляху населені міста і фортеці, захищені арабами, і ми 37 сплюндрували їх до підмурку, і жителів захопили у полон. Наближаючись до Триполі, ми вислали вперед феми й тагми до ущелини Каререс, де, за отриманими нами повідомленнями, засіли африканці. Ми наказали нашому війську влаштувати ворогові засідку. Коли 2 тис. арабів кинулися на наших, частина їх була перебита, а частина взята у полон й стала власністю нашого царства. Ми спустошили область Триполі, знищивши виноградники, оливкові насадження та сади: повсюди ми несли спустошення та розкрадання. Кожного разу, як ми зустрічали африканців, ми кидалися на них і знищували до самого останнього. Так ми оволоділи великим містом Гаваоном, Баланеєю, Сехуном і знаменитим Бурцо, так що між Рамлою і Кесарією не залишилося ні моря, ні землі, котра би по милості Божій не була нами підкорена. Наші перемоги розкинулися до великої (єгипетської) Вавилонії; ми передписували закони народам і робили їх нашими рабами. Протягом п'яти місяців ми пройшли цю країну з величезним військом, знищуючи міста та спустошуючи провінції, – і емір аль-Муменік (каліф Муїз) не мав сміливості виступити на зустріч нам чи відрядити військо на допомогу своїм. І якби не надмірна спека й не пустеля безводна, яка оточує місто Каїр, то наше царство здійснило би туди похід. Нині вся Фінікія, Палестина й Сирія звільнені від тиранії мусульман і визнали владу ромеїв. Крім того, і Ліван упокорився нашим законам; всі мешкаючі там араби потрапили до наших рук і ми роздали їх нашим воїнам. Управляючи Сирією м'яко, гуманно та благосхильно, ми переселили звідти до 20 тис. і дали їм землі в Гаваоні»
- 20 «св'яту істинну віру»

- 21 «Дізнайся ж, царю, що Бог нагородив християн таким успіхом, якого ніхто ніколи не мав. В Гаваоні ми знайшли святі сандалії Христа, в яких Він ходив по землі... Ми знайшли також в цьому місті безцінне волосся Святого Іоанна Хрестителя. Знайшовши згадувані мощі, ми взяли їх із собою, щоб зберігати їх в нашому богохранимому місті (Константинополі). У місяці вересні ми довели у збереженості своє військо до Антіохії. Факти, про які ми тут розповіли, ми вирішили довести до вашого відома, щоб ви, прочитавши це, воздали і в своїй державі благодаріння Богу, і щоб ви знали про чудові та багаточисленні діяння, що відбулися у цей час. Володарювання Святого Хреста поширилось значно на всі місця, повсюдно славиться і восхваляється ім'я Боже; моя імперія у блиску та величі утвердилась повсюдно. Отже ми не перестаємо надавати славослов'я та благодаріння Богу за те, що Він нас удостоїв таких триумфів»
- 22 «Цей пам'ятник, так глибоко просякнутий високим релігійним та патріотичним почуттям, яскраво відображає настрої епохи і в той самий час характеризує психологічні мотиви, котрими викликалися й підігривалися майже безперервні війни православних правителів з мусульманським світом. Безсумнівно, повертаючись з цього походу Іоанн Цимісхій був чудовим виразником типових рис візантійського василевса, який на перше місце ставив інтереси релігії, об'єднуючи одночасно триумф своєї держави з розширенням влади Хреста»
- 23 «У X ст. торгівельний статус Венеції в ромейській Імперії 40 значно підвищився, як і політичний вплив на столичні правлячі кола. Міждержавні контакти посилювались. Константинополь розвивав зв'язки з Венеційською республікою не тільки заради культури, а й орієнтуючись на стратегічні перспективи: венеційський флот будувався та постійно відновлювався, щоб виконувати і воєнні, і торгові задачі, а також, за необхідності надавати своєчасну допомогу Візантії, яка намагалась захистити території Південної Італії від мусульман. Ромейським «опікуном» венеційців у столиці зазвичай був логофет (міністр) іноземних справ»
- 24 «За врядування Цимісхія, за надання військової та військово- морської допомоги венеційські купці отримали низку привілеїв, підтверджених відповідним хрисовулом із золотою печаткою. Згідно з ним, купцям Венеції була вдвічі зменшена фіксована плата за вхід та вихід з константинопольського порту. Купцям з Амальфі та Ломбардії, як і іудейським торговцям, залишалось тільки заздрити. Обов'язки з боку «Республіки Святого Марка» підтвердив та підписав дож П'єтро Орсеоло. Двостороння угода діяла й надалі, до початку XI ст.»
- 25 «Протягом усього X ст., констатує Харріс, Венеція формувала своє власне торговельне поселення вздовж бухти Золотий Ріг і будувала великі склади в різних егейських портах. Разом з тим, поки Венеція розвивала свої специфічні зв'язки з Константинополем, регіони Південної Італії та Сицилії залишались під прямим імперським контролем. Варто пам'ятати, що Сицилія була стратегічно важливою як пункт на морському шляху між Новим та 41 старим Римом, а відрізок між Діррахієм й Барі з'єднував дві половини сухоподільного шляху. Ця дорога в тогочасних джерелах фігурує під назвою Ігнатієвої»
- 26 «круговою порукою»
- 27 «невідомими чудовиськами»
- 28 «аристократами війни»
- 29 «Ті, хто призвані на військову службу та уникають її, перетворюються на рабів як зрадники свободи батьківщини»
- 30 «особового складу»
- 31 «князем росів»
- 32 «Іду на ви!»
- 33 «Після кривавої сутички, скіфи поховали вбитих за своїм обрядом і, воліючи умилювати своїх богів принесли їм язичницькі жертви. Вони нагромадили їх [мертвих] перед стіною (міською), розклали багато вогнищ та спалили, заколовши при цьому, за звичаєм прашурів, багато бранців, чоловік і жінок. Здійснивши цю криваву жертву, вони придушили [декількох] новонароджених немовлят та півнів, і потопили їх у водах Істри»
- 34 «Ми не можемо із ганьбою повертатися на батьківщину, рятуючись втечею. Переможемо або загинемо !»
- 35 «професійними союзами»

- 36 «Шостого грудня ми прибули у Левкадію, де, як і в усіх інших місцях, були доволі нелюб'язно прийняті місцевим єпископом. Запевняю чесним словом, що в усій Візантії я не зустрів жодного гостинного єпископа. Вони багаті й разом з тим бідні, багаті на золото, яким наповнені скрині, бідні на прислугу та домашні зручності. На одинці сідають за непокритий стіл, їдять грубу їжу і п'ють з маленьких стаканчиків каламутне питво. Самі продають й купують, зачиняють та відкривають двері, самі собі прислугують і доглядають за худобою ... Але, нехай милує їх Бог. Вони, мені здається, тому жадібні до 69 грошей, що їхні церкви обкладені податковим збором. Левкадський єпископ запевняв мене, що зі своєї єпархії він щорічно повинен вносити василевсу сто золотих солідів, так само й інші єпископи, дивлячись від їх прибутків»
- 37 «Святкувати Різдво було призначено в залі Дев'ятнадцяти диванів, куди запросили і мене... Василевс і його гості напівлежачи, на старий римський манер, їли з золотих тарілок та пили із золотих арабських кубків, прикрашених коштовним камінням. Настав момент, коли стеля розсунулась і на стіл спустилися на ланцюгах важкі золоті посудини з фруктами. Між безперервними змінами страв гостей розважали танцюристи і співаки, фокусники, жонглери й акробати. У дальньому кутку зали по клітці сновигав лев, а у фонтані плавали два крокодили»
- 38 «Народи перебували у великому страху перед гнівом Цимісхія, і меч християн немов серп косив невірних. Жоден мусульманський правитель не наважувався чинити василевсу спротив»
- 39 «Цимісхієві вдалося не лише закріпити всі завоювання Никифора Фоки, а й значно розширити їх, завдяки чому Візантійська держава помітно зміцнила свої позиції в Передній Азії»
- 40 «Такого завершення життя зазнав імператор Іоанн, муж невеликого зросту, проте геройської сили, котрий у боях був звитяжним та непереможним, а у небезпеках хоробрим і безстрашним»

Вилучення

Вилучення

174

https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7101/math_2022_065.pdf?isAllowed=y&sequence=1	0.2%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7095/math_2022_044.pdf?isAllowed=y&sequence=1	0.17%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7054/%d0%9b%d1%8e%d1%82%d0%b8%d0%ba%20%d0%a2.%d...	0.16%
https://energy.chnu.edu.ua/media/fcbi5iwx/dyplomne-proektuvannia-2023.pdf	2 джерела 0.15%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6629/%d0%90%d0%bd%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%81%d0%b8...	0.15%
https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3558/1/%d0%a1%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bf%d1%87%d1%8...	21 джерела 0.14%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3812/hist_2021_025.pdf?isAllowed=y&sequence=1	3 джерела 0.12%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3689/hist_2021_018.pdf?isAllowed=y&sequence=1	3 джерела 0.11%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3522/Bondarenko%20Lev_MA%20Thesis.pdf?isAllowed=y&sequence=1	5 джерел 0.11%
https://ontu.edu.ua/download/perelik_provedennya_naukovyh_konferentsij.pdf	0.1%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3851/%d0%91%d0%be%d0%b6%d0%be%d0%b2%d1%81%d1%8...	14 джерел 0.08%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3694/hist_2021_019.pdf?isAllowed=y&sequence=1	10 джерел 0.06%
http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4626/Nikitin-R.O.-free.pdf?isAllowed=y&sequence=1	30 джерел 0.05%
http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/12722/1/Malyi_dyp_2020.pdf	30 джерел 0.05%
https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/maket-pedfak-4-2.pdf	0.05%
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/51603/10/Boronos_Finansovyi_potensial.pdf	0.05%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3876/%d0%9b%d1%96%d1%81%d0%be%d0%b3%d0%be%d1%8...	2 джерела 0.05%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4198/%d0%af%d0%b2%d0%be%d1%80%d1%81%d1%8c%d0%ba...	5 джерел 0.04%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3665/educ_2022_223.pdf?isAllowed=y&sequence=1	21 джерело 0.04%
https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%86%D0%9A-2	21 джерело 0.04%

Вилучення по Бібліотеці акаунту

642

Палеолог	ID файлу: 1015656512	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	245 Джерело	0.36%
Татарчук	ID файлу: 1015608207	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	52 Джерело	0.17%
hist_2019_072	ID файлу: 1000092568	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	44 Джерело	0.14%
ibch_2023_004.pdf	ID файлу: EF-100000248381	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	12 Джерело	0.14%
Ташук_Поселенські пам'ятки та рухомий матеріал голіградської культури	ID файлу: 1015675822	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	Немає Джерело	0.13%
Брунько Юрій_Кваліф. робота	ID файлу: 1011077418	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	2 Джерело	0.12%
Магістерська Татарин	ID файлу: 1015648455	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	2 Джерело	0.11%
ibch_2023_056.pdf	ID файлу: EF-100000248430	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	14 Джерело	0.11%
fcis_2019_042	ID файлу: 1000109444	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	42 Джерело	0.1%
ibch_2023_046.pdf	ID файлу: EF-100000248420	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	98 Джерело	0.1%
laws_2020_036.pdf	ID файлу: EF-100000099439	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	Немає Джерело	0.08%
Дробот_розробка_gui (1)	ID файлу: 1015675757	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	Немає Джерело	0.08%
01.12МагістерськаКувіла (2)	ID файлу: 1012976093	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ...	Немає Джерело	0.08%
educ_2017_164.pdf	ID файлу: EF-100000001889	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	13 Джерело	0.08%
Москалюк (1)	ID файлу: 1011465113	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	Немає Джерело	0.08%
educ_2017_136.pdf	ID файлу: EF-100000001859	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	Немає Джерело	0.08%
ibch_2022_022.pdf	ID файлу: EF-100000246420	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	3 Джерело	0.07%
educ_2019_020	ID файлу: 1000066370	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	43 Джерело	0.06%
econ_2017_016.pdf	ID файлу: EF-100000002444	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	37 Джерело	0.05%
Студентська робота	ID файлу: 112015	Навчальний заклад: Lviv Polytechnic National University	2 Джерело	0.05%
Студентська робота	ID файлу: 1008474058	Навчальний заклад: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pec	4 Джерело	0.05%

магістерська_робота_Одажий_Віталій ID файлу: 1015652296 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Che [2 Джерело](#) 0.05%

educ_2017_138.pdf ID файлу: EF-100000001869 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni [19 Джерело](#) 0.04%